

Rodne razlike u povezanosti religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja

Želimorski, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:947364>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-04**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Diplomski studij sociologije i hrvatskog jezika i književnosti

Matea Želimorski

**RODNE RAZLIKE U POVEZANOSTI RELIGIOZNOSTI I
ODOBRAVANJA ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2022.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Katedra za sociologiju
Diplomski studij sociologije i hrvatskog jezika i književnosti

Matea Želimorski

**RODNE RAZLIKE U POVEZANOSTI RELIGIOZNOSTI I
ODOBRAVANJA ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA**

Diplomski rad

Znanstveno područje: društvene znanosti; znanstveno polje: sociologija;
znanstvena grana: posebne sociologije

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Pavić
Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 17. kolovoza 2022.

Mateu Želimošić, OI 22226132

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Religija je neizostavan dio ljudskog života, ali jednako tako je i složeni socijalni fenomen čije ponašanje i kretanje kroz društvo nije lako objasniti. Religija je povezana s održavanjem društvenih vrijednosti, obično djelujući na način da smanjuje vjerojatnost antisocijalnog ponašanja. Cilj je ovog diplomskog rada prikazati rodne razlike u povezanosti religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja. U početnom dijelu rada iznosi se pregled sociološkog pogleda na religiju i religioznost, kao i teorijski okvir povezanosti religije i antisocijalnog ponašanja. Općenito se može reći da se stupanj antisocijalnog ponašanja smanjuje s povećanjem stupnja religioznosti, no na antisocijalno ponašanje utječu i drugi prediktori kao što su spol i dob osobe. U radu je postavljeno nekoliko hipoteza koje se odnose na odnos roda, religioznosti i antisocijalnog ponašanja, te njihovog moderacijskog odnosa, a hipoteze su testirane na temelju hrvatskog poduzorka podataka iz Europske studije vrednota iz 2017 godine. Iz rezultata istraživanja može se zaključiti kako su religiozne osobe manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja. Također, učinak pohađanja vjerskih obreda na smanjenje odobravanja antisocijalnog ponašanja postoji i kod žena i muškaraca, no jači je kod muškaraca. Učestalost molitve i osobne važnosti Boga također smanjuju odobravanje antisocijalnog ponašanja, no u jednakoj mjeri i kod žena i kod muškaraca.

Ključne riječi: rod, religija, religioznost, antisocijalno ponašanje

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Definicije religije i religioznosti.....	3
3. Religioznost.....	5
3.1. Definicija i mjerenje religioznosti.....	5
3.2. Teorija sekularizacije i kretanje religioznosti u suvremenim društvima.....	7
4. Teorijska podloga odnosa religije i antisocijalnog ponašanja.....	9
5. Rodne razlike u religioznosti.....	12
6. Antisocijalno ponašanje i religioznost.....	17
6.1. Odnos antisocijalnog ponašanja i religioznosti.....	17
6.1. Utjecaj religioznosti na antisocijalno ponašanje mladih.....	24
8. Ciljeve, hipoteze i metodologija.....	28
8.1. Rezultati istraživanja.....	30
9. Rasprava i zaključak.....	33
10. Literatura.....	36

1. Uvod

Poticaj za istraživanja religije i religioznosti ponajviše je došao iz područja sociologije religije. Naime, sociolozi od samih početaka sociologije kao znanosti pokušavaju razjasniti njezinu ulogu i funkciju u društvu. Vejo, Adilović i Durmić (2016:14) donose pregled pojma religije u sociologiji, pa tako zaključuju da u francuskoj sociologiji religije prevladavaju pitanja socijalne strukture religijskih zajednica, pitanja odvajanja vjerski značajnog od institucionalnih religijskih normi te socijalnih posljedica religijskog pluralizma. Isti autori navode kako se u sociologiji religije Velike Britanije fokus stavlja na istraživanje novijih religijskih pokreta, organizacije religije, religijskih manjinskih skupina i ulogi religije u individualnom životu, a u suvremenoj sociologiji religije Sjedinjenih Američkih Država dominira proučavanja religijskih iskustava i veza kojim upravo to iskustvo povezuje pojedinca i društvo. (Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016).

Subjektivni sistem stavova čija je zadaća obuhvaćati osobne aspekte mišljenja, vjerovanja, osjećaja i perspektiva reagiranja orijentiranih prema svetom i natprirodnom nazivamo religioznošću. U svijetu dolazi do sve više istraživanja na temu religioznosti i antisocijalnih ponašanja, pri čemu se prije svega misli na mogući pozitivni učinak religioznosti na smanjenje antisocijalnog ponašanja. Kada govorimo o rodnim razlikama u religioznosti i antisocijalnom ponašanju, često se pretpostavlja kako su žene i više religiozne i slabije orijentirane prema antisocijalnom ponašanju. Isto tako možemo reći da se uz rod vežu i osobine koje nam ukazuju na vjerojatnost antisocijalnog ponašanja. Tako se uz žene najčešće društveno vežu osobine nesigurnosti, emocionalnosti, pasivnosti i brige za druge, a muškarce se karakterizira kao samostalne, hrabre, snažne i aktivne.

Valja napomenuti da antisocijalna ponašanja postaju sve učestaliji problem društva, ovim se diplomskim radom htjelo ispitati je li rod moderator odnosa između religije i antisocijalnog ponašanja, odnosno hoće li ova veza biti ista i kod žena i kod muškaraca. Kao uvod u temu, najprije će se govoriti o pojmovima religije i religioznosti, kao i teoriji sekularizacije, te općenito o istraživanjima religioznosti. U nastavku će se iznijeti teorijski okvir odnosa religije/religioznosti i antisocijalnog ponašanja, kao i objašnjenja rodnih razlike u religioznosti koja bi mogla utjecati na navedeni odnos. Antisocijalno ponašanje odnosi se na sklonost kršenju društvenih normi, tj. povrjeđivanju i narušavanju prava i resursa drugih osoba. Najčešće se simptomi počinju javljati još kod mlađih uzrasta što u kasnijoj dobi rezultira izdvajanjem iz društva. U empirijskom dijelu rada cilj je bio ispitati odnos religioznosti s antisocijalnim

ponašanjem i roda kao moderacijskog čimbenika ove veze. Pri tome su upotrijebljeni podatci iz Europskog istraživanja vrednota iz 2017. godine, a sklonost antisocijalnom ponašanju operacionalizirana je upotrebom niza čestica kod kojih se od sudionika istraživanja tražilo da navedu vlastiti stupanj slaganja s određenim antisocijalnim ponašanjima (opravdavanje traženja državnih beneficija, opravdavanje varanja na porezu, opravdavanje uzimanja lakih droga, opravdavanje uzimanja mita, opravdavanje izbjegavanja plaćanje karata u javnom prijevozu). Prema prethodno navedenim razmatranjima o multidimenzionalnoj definiciji religije i religioznosti, religioznost je izmjerena na nekoliko načina, kako bi se istražile moguće razlike u vrsti moderacijskog učinka religioznosti. U završnim poglavljima rada donose se zaključci i ograničenja istraživanja.

2. Definicije religije

Na samom početku potrebno je definirati pojam religije. Kaže se da je definicija religije ono što je bit religije, ono što ona jest, ono što ni jedna druga društvena pojava ne može sadržavati. Također odgovor na samo pitanje što je religija može se razlikovati, no najočigledniji je primjer definicije vjerovanje u nadnaravno biće koje prati osjećaj snage i moći koji su povezani upravo s njim (Zrinščak, S., 2008:26). Religija označava složen društveni i kulturni pojam čije kretanje znanstvenici ne mogu na jednostavan način rastumačiti, u tom slučaju ni predvidjeti te koji neprestano pobuđuje nove polemike i konceptualizacije unutar znanosti, osobito unutar društvenih i humanističkih znanosti (Pavić, Ž., & Sić, D., 2016:89-90).

Etimologijska tumačenja religije su mnogostruka, zato Ciceronova etimologija religiju veže uz latinski izraz „relegere“ što znači, ponovno čitati i proučavati, ali i uz izraz „religare“ kojeg prevodimo kao čvrsto povezati. Nadalje, Pavić (2016b) navodi da nam sociologija religije donosi definiciju religije koja se dijeli na funkcionalne i supstantivne. Funkcionalna definicija nastoji objasniti što religija „radi“, tj. koje su njezine funkcije i koje je njezino mjesto unutar psiholoških i društvenih sustava. Primjer takve definicije religije je upravo i ona Durkheimova koja govori da su to vjerovanja i kolektivni rituali koji pojedince čine djelom iste društvene zajednice. Supstantivne definicije religije uključuju sadržajno definiranje religijskih fenomena. Religijske fenomene nastojimo definirati značajkama koje sadrže, ne gledajući samo na funkcije koje izvode. Upravo je na taj način Berger (1974, navedeno u Pavić, 2016b) religijske fenomene smatra one fenomene koji su suprotstavljeni svakodnevnim rutiniziranom iskustvenom svijetu i koji upućuje na nešto drugo i radikalno drugačije od društvene svakodnevice (Pavić, Ž., 2016b).

Međutim, razlikujemo i Hervieu-Lègerovu podjelu definicije religije prema kojoj će međusobno dvije oprečne definicije, ekstenzivna i restriktivna, dovesti do različitih teorijskih zaključaka. Prema tome ekstenzivna definicija religije religijske fenomene može shvaćati vrlo široko, uključujući sve pojave koje transcendiraju neposredno „ovdje i sada“. Između ostalog ekstenzivna definicija religije pronaći će manifestacije religioznosti u mnogim društvenim fenomenima ona će biti sveprisutna dok restriktivnija definicija religijske fenomene vezuje samo uz institucijske organizirane religijske zajednice i manifestacije religioznosti koje se odvijaju unutar njih i pod njihovom kontrolom (Pavić, Ž., 2016b). Prema Paviću (2016b) religija se može definirati vrlo sveobuhvatno, u njezinu definiciju mogu biti uključeni različiti fenomeni poput ekološkog misticizma, sporta i slično. Međutim, znanstveno religiju možemo

specificirati kao povijesno postojeće religijske zajednice i njihova vjerovanja i praksu. Imajući u vidu da su funkcionalne definicije religije često neodređene i previše široke, supstantivne definicije znatno se češće upotrebljavaju u sociološkim istraživanjima, pa ćemo i mi tako postupiti u empirijskom dijelu rada, odnosno u operacionalizaciji religioznosti.

3. Religioznost

3.1. Definicija i mjerenje religioznosti

Religioznost se obično razumije kao subjektivno percipirani dio religijskih fenomena, točnije razumijemo ju kao društveno objektiviziranu religiju koja prelazi u svijest pojedinca. Religioznost možemo definirati kao subjektivan segment fenomena religije, subjektivan sustav stavova koji obuhvaća naročite oblike mišljenja, vjerovanja, osjećaja i sklonost reagiranja prema svetom i natprirodnom, te se pojavljuje kao mehanizam unutarnjih trajnih struktura čiji je zadatak manifestirati se na neverbalan i verbalan način u vjernikovom ponašanju (Pavić, Ž., 2016b). Vejo i suradnici (2016:18), kao i mnogi drugi znanstvenici, donose tipologiju religioznosti koju je formulirao Glock 60-tih godina dvadesetoga stoljeća, a koja je vrlo često upotrebljavana u empirijskim istraživanjima. To su: ideološka dimenzija čiji je zadatak obuhvaćati usvajanje istina vjere i kojom se osoba samoidenticira kao jače ili manje vjerski nastrojena, zatim intelektualna dimenzija čiji je zadatak uključivati poznavanje vjerskog sadržaja, treće čini prakticiranje vjere koje svrstavamo pod ritualnu dimenziju, četvrta je čuvstvena dimenzija čija je zadaća obuhvaćati sposobnost za doživljavanje religioznosti i posljednja konsekvencijalna dimenzija znači usvajanje religije upotpunosti (Anić, R. J., 2008:899).

Nadalje, Zrinščak, Črpić i Kušar (2000:236) iznose da vjerovanje u Boga nije praćeno istim ili sličnim stupnjem vjerovanja u vjerske istine koje su, barem u kršćanstvu, izravno povezane s vjerovanjem u Boga te čine osnovni korpus religijskog učenja. Pojam religioznosti možemo koristiti kao shvaćanje emocionalnog odnosa spram Boga i religije. Emocionalni aspekti religioznosti otkrivaju intimnu, dublju vezu koju svaki subjekt izgrađuje osobno s Bogom, točnije s vlastitom religijom. Realno je pretpostaviti da je ova dimenzija lišena jačeg utjecaja društveno - kulturnih obzira pripadanja određenoj vjerskoj zajednici, odnosno pohađanja vjerskih obreda, iako ne u potpunosti. Ovako doživljena i iskazana religioznost ono je što religiju čini „životnom“ na nivou zajednice, ali i na osobnom nivou, te što će vjerojatno, u manje tradicionalnijim sredinama, biti bolji prediktor posljedičnih učinaka religije (Zrinščak, S., Črpić, G., & Kušar, S. 2000:241). Sama vjera uključuje odobravanje i provođenje određenog skupa vrijednosti, točnije kognitivne i motivacijske procese s čijom pomoći subjekt izgrađuje svoju duhovnost. Pri čemu duhovnost definiramo kao stupanj usvajanja određenih načela kod

vjernika, odnosno vjerovanje koje neophodno ne uključuje Boga, a religioznost se utvrđuje kao aktivno prisustvovanje u religiji kao mehanizmu vjerovanja, i to obično u Boga (Brlas, 2014).

U literaturi se može naići i na pojam „religiozna orijentacija“, koji označuje sastavnice Allportove i Rossove (1967) dvodimenzionalne religioznosti i njezine koncepcije. Sukladno Allportovu i Rossovu tumačenju, razlikuju se intrinzična i ekstrinzična religiozna orijentacija. Allport i Ross (1967) dolaze do razlika među polovima religioznosti ističući da intrinzično motivirani svoju religiju „žive“ dok su ekstrinzično motivirani „rabe“. Od velike je važnosti naglasiti da su religioznost i religija fenomeni koji se uzajamno nadopunjuju i isprepliću, međutim religija uključuje kulturno-društveni element, dok religioznost individualno-doživljajni element. Religija kao kulturno-društveni fenomen stimulira razvoj religioznosti kao individualne te istodobno označava njenu vanjsku manifestaciju, pri čemu religioznost označava unutarnji stav, osobno uvjerenje i opredjeljenje o postojanju transcendentnog bića, ali i život u skladu s religijskim načelima (Buljan, Z., 2017). Pokazatelji religioznosti pokušavaju se pronaći u odgovorima na određena pitanja: javlja li se osobni Bog, točnije određena vrsta životne sile ili duha, važnost Boga u pojedinčevom životu, tješi li vjera ili ohrabruje, koliko ispitanici mole, razmatraju, meditiraju te koliko često mole u vlastitim domovima, odnosno izvan obreda. Ta pitanja svakako daju određenu sliku percepcije značenja religioznosti u osobnom životu ispitanika, ali je potrebno naglasiti kako ovaj set pitanja ne ulazi u detaljniju analizu (Zrinščak, S., Črpić, G., & Kušar, S. 2000:241). Nadalje, Črpić i Jukić (1998:589) naglašavaju da je kod istraživanja religioznosti potrebno uzeti u obzir, osim tradicionalne, i alternativnu religioznost, a pod njome se u našem kulturnom kontekstu obično misli na religioznost i religijske koncepte alternativne u odnosu na kršćanstvo. Tako i Thomas Luckmann ističe da su do danas prevladavala četiri društvena oblika manifestacije religije koji su povezani s određenim tipovima društava. U posljednjem obliku, koji vežemo uz moderna društva, javlja se tzv. nevidljiva religija koja je individualizirana, privatizirana i eklektična. Subjektivni vlastiti religijski mozaik izrađuju iz dijelova koji stižu iz različitih religijskih tradicija, poneki i iz sekularnih ideologija, te individualističkih ideja, poput samoostvarenja i samorazvoja (Pavić, Ž., 2016a). Medijalizacija, osobito televizijsko emitiranje religijskih sadržaja, snažnije ističe i izraženije dimenzije religije i religioznog doživljaja, naročito njihovu emocionalnu komponentu i kolektivno-ritualističku, nasuprot individualističkoj pokajničko-asketskoj religioznosti (Pavić, Ž. 2016a). Unatoč opisanim novijim kretanjima i trendovima prema pluralističnom shvaćanju religije i religioznosti, u ovome radu, kako smo ranije naveli, ograničili smo se na tradicionalno, klasično poimanje religioznosti. Naime, na ovaj je način

religioznost prije svega operacionalizirana u Europskom istraživanju vrednota, odnosno u podacima koje smo iskoristili u empirijskom dijelu rada. Iako je ovakav način operacionalizacije predstavlja određeno ograničenje u donošenju općih zaključaka koji bi važili za sve vrste religioznosti, treba uzeti u obzir da se religioznost u Hrvatskoj još uvijek ipak odnosi na klasičnu kršćansku religioznost koja se može zahvatiti uobičajenim indikatorima, kao što su molitva, važnost Boga i pohađanje religijskih obreda (Pavić, Ž. 2016b). Nadalje, može se pretpostaviti i da su noviji oblici religioznosti, zbog svoje individualističke orijentacije, i znatno manje povezani s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, odnosno da su klasični oblici religioznosti znatno relevantniji u tom pogledu.

3.2. Teorija sekularizacije i kretanje religioznosti u suvremenim društvima

Prema Paviću (2016b), sekularizacija, shvaćena kao opadanje kako individualnih religijskih vjerovanja, tako i društvenog i političkog značaja religije i religioznosti, tema je koja je zastupljena još od prosvjetiteljskih filozofa koji su nagovještavali dolazak doba razuma u kojem će pojedinci razmišljati i djelovati bez pomoći bilo kakvog vanjskog autoriteta. Prema Bergeru (1969), pojam sekularizacije izvorno je upotrebljavan u dvama značenjima: nastanak crkvene kontrole nad nekim teritorijem za vrijeme vjerskih ratova u Europi te ponovno stupanje u svjetovni život bivšeg pripadnika nekog crkvenog reda.

Teorija sekularizacije najavljuje da modernizacijom društva slabi društveni značaj religije i individualna religioznost. Ono ujedno predstavlja i dominantan pogled na religiju od razdoblja prosvjetiteljstva, a eksplicitno je prisutna u sociologiji već u djelima prvih teoretičara i osnivača sociologije. Alternativna teorija, teoriji sekularizacije, između ostalog je teorija religijskih ekonomija koja na sustavan način nudi predviđanja teorije sekularizacije (Pavić, Ž, 2016b). Inglehart i Norris u svojoj knjizi *Sveto i svjetovno. Religija i politika u svijetu* (2007) pružaju zanimljivu teorijsku i empirijsku analizu kojima pokušavaju na jednostavan način djelomice integrirati temeljne ideje teorije sekularizacije te objasniti empirijske pravilnosti koje su utvrđene u istraživanjima religioznosti. Inglehart i Norris postavljaju osnovnu hipotezu po kojoj je religioznost bitno povezana sa stupnjem egzistencijalne sigurnosti. Po njima, važnost religije najjače se odražava u osjetljivim populacijama, osobito onima u kojima žive siromašnije nacije koje se suočavaju s rizicima što ugrožavaju opstanak (navedeno prema Pavić, Ž, 2016b).

Nadalje, prema Paviću (2016b) kako se sociologija razvijala pojavile su se i sustavnije podjele teorije sekularizacije, a Casanova smatra da se ta teorija može odvojiti na tri međusobno odvojene postavke: sekularizacija kao diferencijacija, sekularizacija kao opadanje religije te sekularizacija kao privatizacija religije. Prema Casanovi, postavka diferencijacije implicira da se religijska sfera opredjeljuje za unutarnje religijske funkcije, tj. da ostaje bez svih „nereligijskih“ funkcija koje preuzimaju druge društvene sfere. Druga sekularizacijska postavka odnosi se na opadanje religije i nije ju lako provjeriti zbog nepostojanja suglasja oko empirijskih indikatora. Međutim, nije moguće govoriti o opadanju religije, u Europi se o opadanju religije može govoriti kao o svojevrsnoj iznimci uglavnom uzrokovanom savezom oltara i trona koji je doveo do antiklerikalne liberalne reakcije utjelovljenja u prosvjetiteljskoj kritici religije. Zatim imamo treću tezu o privatizaciji religije koja se odnosi na individualizaciju religije i njezino svođenje na niz subjektivnih stavova koji se izriču privatno i nemaju prevelike veze s funkcioniranjem društvenog sustava. Također i Inglehart i Norris (2007) napominju da se tijekom proučavanja vrijednosti društva, pa time i religioznosti, tome moraju pridodati različita povijesna i sociokulturna nasljeđa čije je djelovanje za linearne prognoze teorije modernizacije „ometajuće“. Upravo se takva nasljeđa manifestiraju i u činjenici da je religioznost u pojedinim slučajevima osjetno veća od onoga što bi se moglo pretpostaviti na osnovi stupnja modernizacije (Pavić, Ž. 2016b). Wade Roof (2003, navedeno prema Pavić, Ž. 2016b) razlikuje „bivanje“ i „potragu“ kao ključne suvremene načine potrage za svetim. O ritualnoj, institucionalnoj religioznosti koja ima izraženu kolektivnu dimenziju riječ je u prvom slučaju. „Traganje“ se ubraja pod novi oblik religioznosti koji je otvoren prema različitim, nerijetko i međusobno proturječnim, religijskim tradicijama. Upravo takvu religioznost opisuje nezavršenost i otvorenost, poniranje u unutrašnji svemir i potraga za vlastitošću. Analitički se razlikovati upravo te vrste, iako često prelaze jedna u drugu i isprepliću se. Na taj se način „traganje“ može normalizirati odlukom o snažnijem pripadanju određenoj religijskoj sredini, a „bivanje“ unutar određene religijske sredine većinom sadrži mogućnost sumnji u ortodoksiju i individualnog traganja. U svakom slučaju, religioznost ima svoju eminentno sociološku komponentu, odnosno bivanje religioznim u sebi uključuje i pripadanje zajednici sličnih ljudi. Iako se ranije navedeni sekularizacijski trendovi u zapadnim društvima vjerojatno pojačavaju, religija i dalje ostaje snaga koja pojedinca uključuje i veže u zajednicu, a samim se time može i pretpostaviti da smanjuje vjerojatnost antisocijalnog ponašanja (Pavić, Ž. 2016b).

4. Teorijska podloga odnosa religije i antisocijalnog ponašanja

Popović-Ćitić i Žunić-Pavlović (2005, navedeno u: Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:19) ističu neke od najučestalijih pojmova koji se koriste, stoga spominju pojmove poremećaje u ponašanju, prijestupništva, odgojna zapuštenost, devijantno ponašanje, društvena neprilagođenost – poremećaji prilagođavanja, antisocijalno ponašanje, asocijalno ponašanje, rizična ponašanja. Vejo E., Adilović, M., & Durmić, A. (2016:20) donose objašnjenja termina devijantno ponašanje i antisocijalno ponašanje. Prema njima pojam *devijantno ponašanje* etimološki se veže za sve načine ponašanja koji u velikoj mjeri odstupaju od društveno prihvaćenih vrijednosti, normi i pravila ponašanja. Upravo to odstupanje od prosjeka može biti u negativnom i u pozitivnom pravcu, zagovaratelj primjene toga termina u semantičkom određenju devijantnog ponašanja primjenjuju i faktor društvene reakcije, te naglašavaju da je riječ o „odstupajućim“ ponašanjima koja uzrokuju neodobravanje društva. *Antisocijalna ponašanja* definiramo kao društveno neprihvatljiva ponašanja, protudruštvena, u sukobu s normama društva. U korpusu iz djelatnost psihijatrije antisocijalno ponašanje se smatra poremećajem koji uobičajeno dolazi uz poremećaj ponašanja i veže se uz djecu starijeg uzrasta (Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:22).

Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D. (2018:3) ističu da se djelo Emila Durkheima smatra jednim od najstarijih i najopsežnijih ispitivanja religije u sociologiji. Nadalje u svom radu iznose i da je Karl Marx također povijesno poznat po svom ispitivanju religije koji se, za razliku od Durkheima, ponajprije usredotočio na opseg u kojem je religija djelovala kao ideologija koja je imala sposobnost legitimiranja društvenih uređenja koja su donosila društvenu nejednakost. Prema Sumter i sur. (2018:4-5), Durkheim iznosi da religijska uvjerenja jačaju norme i ponašanja u društvu, promičući tako solidarnost u društvu. Ta solidarnost djeluje kao oblik društvene kontrole jer članovi grupe ne samo da pridržavaju uvjerenja koja dovode do prikladnog i prihvatljivog ponašanja jer su integrirani u grupu, već se također pridržavaju tih normi i ponašanja jer se boje stigmatizacije zbog odstupanja od norme i ponašanja koje promiče grupa. Religija je višedimenzionalni fenomen koji vrši značajnu kontrolu nad članovima društva. U ispitivanju odnosa između religije i antisocijalnog ponašanja, važno je napomenuti da se uloga religije u smanjenju antisocijalnog ponašanja može podijeliti u dva široka okvira. Prvi okvir je kako religija djeluje kao oblik samokontrole, a drugi okvir ispituje religiju kao oblik društvene kontrole.

U pravilu, vjerske organizacije i dalje pružaju moralne orijentacije i zajedničku viziju društvenih normi, vrijednosti i osjećaj zajedništva. S druge strane, moglo bi se očekivati da bi moralne orijentacije trebale biti ugrađene u društvene odnose s obzirom na to da je moral sâm po sebi društveni fenomen, odnosno bavi se moralnim prosudbama unutar društvenih odnosa i interakcija (Pavić, Ž., 2021:2). Motivacija za pripadnost objašnjena je kao briga za održavanje, uspostavljanje ili obnavljanje pozitivnih interakcija s određenom osobom ili grupom. Može se reći da društvenu pripadnost odlikuje želja za interakcijom i zadovoljstvom biti u društvu s drugima te je ona jedna od osnovnih i univerzalnih motivacija ljudskih bića (McClelland, 1987 navedeno u Cappellen i sur. 2017:24). Ipak, mjera u kojoj je pojedina osoba motivirana za povezivanje s drugim ljudima razlikuje se među samim ljudima (Dufner, Arslan, Hagemeyer, Schönbrodt i Denissen, 2015.; Hill, 2009. navedeno u Cappellen i sur. 2017:24). Primjerice, rano istraživanje otkrilo je da slijed rođenja predviđa motivaciju društvene pripadnosti. Samo prvorodena te kasnije rođena djeca imaju progresivno veću motivaciju za pripadnost, vjerojatno je tomu tako zato što kasnije rođena djeca imaju manje nepodijeljene pažnje svojih roditelja (Conners, 1963 navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:24). Motivacija za pripadnost između ostalog varira ovisno i o rodnoj pripadnosti. Primjerice, žene imaju veći motivaciju pripadnosti u usporedbi s muškarcima, što je indeksirano i samoprocjenom i implicitnim mjerama (Drescher & Schultheiss, 2016 navedeno u Cappellen i sur. 2017:24). Najzad, može se reći da su medicinske i prirodne varijacije u hormonima povezane su s promjenama u motivaciji za pripadnost. (Van Cappellen, P., Fredrickson, B. L., Saroglou, V., & Corneille, O. 2017:24). Društvena pripadnost ključna je značajka mnogih religija. Jedno shvaćanje je ono o povezivanju ljudi i ljudi s bogovima i njihovim nizom obveza. U većini socioloških teorija religije dosljedno se nalazi osnovna društvena dimenzija uz introspektivnu dimenziju religije koja se očituje u individualnoj molitvi ili meditaciji (Atran & Henrich, 2010; Durkheim, 1912; James, 1958 navedeno u Cappellen i sur. 2017:25). Religioznost je općenito povezana s kolektivizmom i međuovisnošću, kako u kolektivističkim tako i u individualističkim kulturama. (Saroglou & Cohen, 2013 navedeno u Cappellen i sur. 2017:25). Uistinu, religija sama po sebi može djelomično biti odgovor na potrebu ljudi za povezivanjem (Epley, Akalis, Waytz i Cacioppo, 2008. navedeno u Cappellen i sur. 2017:25), pružajući način da se ljudi povežu međusobno, ali i s Bogom. Nadalje, kao što je Durkheim (1912 navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:25) sugerirao, pripadnost može potaknuti samu religiju, a posljedica religijskih rituala je jačanje zajedničkih uvjerenja i vezivanje ljudi za ideale grupe (Páez, Rimé i sur. 2015; Rossano, 2012.; Van Cappellen & Rimé, 2014. navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:25).

Religioznost donosi češće prilike za društvenu pripadnost. Diljem svijeta milijuni ljudi okupljaju se u grupama na vjerskim obredima barem nekoliko puta godišnje, a mnogi i svaki tjedan. Kada govorimo o mjestu bogoslužja, ono ne mora biti ključno povezano s religioznim pojedincima, jer religiozni pojedinci nevidljivo su povezani svojim zajedničkim uvjerenjima i izvan mjesta bogoslužja. (Van Cappellen, P., Fredrickson, B. L., Saroglou, V., & Corneille, O. 2017:25). Često se istražuje i je li religioznost povezana s motivacijom opće društvene pripadnosti. Teorije često razlikuju dva motiva društvene pripadnosti (Gable & Berkman, 2008 navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:25), što donosi različita očekivanja o tome treba li odnos religioznosti i motivacije pripadnosti biti negativan ili pozitivan. Jedan motiv je usmjeren na izbjegavanje, tj. cilj je smanjiti usamljenost i nepovezanost, dok je drugi usmjeren na pristup, tj. cilj je pripadnost, bliskost i pozitivni ishodi. Istraživanja su većinom usmjerena na to kako se ljudi okreću vjeri kao mehanizmu suočavanja kako bi smanjili usamljenost. Velik dio istraživanja o religiji i društvenoj pripadnosti stoga se temelji na pretpostavki da je okretanje vjeri djelomično potaknuto usamljenošću i neadekvatnom pripadnošću (Van Cappellen, P., Fredrickson, B. L., Saroglou, V., & Corneille, O. 2017:25). Ljudi s visokim motivom pripadnosti žele ugodne interakcije i odnose. Stoga, ako povezanost ne donosi potencijalno ugodne ishode, motivacija za povezanost može biti potkopana. Ovo je mišljenje u skladu s dokazima koji pokazuju da ljudi s visokom motivacijom za pripadnost žele biti u društvu istomišljenika i skloni su izbjegavanju sukoba. Također je u skladu s onim što znamo o tome kako religiozni pojedinci komuniciraju sa sličnim i različitim pripadnicima društva. Vjera često daje osnovu za odbacivanje drugih ljudi, osobito onih koji nisu pripadnici vlastite vjere. Općenito, pristranost unutar grupe poprima blaži oblik favoriziranja unutar grupe, a ne izuzeće izvan grupe (Brewer, 1999, navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:25). Ljudi često pokazuju odsutnost pozitivnih osjećaja prema drugima, a ne prisutnost jakih negativnih osjećaja. Religioznost predstavlja važnu individualnu razliku u stupnju do kojeg su ljudi motivirani da se povezuju s drugima. Vjerske organizacije također mogu imati neizravne koristi od promicanja društvene pripadnosti budući da se zajednička uvjerenja i vrijednosti jačaju kroz kolektivna okupljanja (Páez et al., 2015; Rossano, 2012; Van Cappellen & Rimé, 2014 navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:29). Ljudi s većom motivacijom za pripadnost također su osjetljiviji na društvene zahtjeve (Hill, 2009. navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:29) i vjerojatnije je da će udovoljiti zahtjevima (Walker & Heyns, 1962. navedeno u Cappellen, Fredrickson, Saroglou, Corneille, 2017:29).

5. Rodne razlike u religioznosti

Činjenica da žene pokazuju jači intenzitet religioznosti od muškaraca jedan je od najdosljednijih nalaza u sociologiji religije (Collett, J. L., & Lizardo, O. 2009:213). Razlike u stupnju religioznosti možemo prepisati i činjenici da djevojčice i dječake odmah u djetinjstvu odgajamo drugačije. Prema Haganu i suradnicima (1987, navedeno u: Collet i Lizardo, 2009:228), kroz odrastanje dječaci će najvjerojatnije biti nagrađivani za svoja ponašanja koja uključuju rizike, a djevojčice će biti pod jačom kontrolom roditelja. Štoviše, procjenjuje se da će u domovima u kojima prevladava jednakost rodova ovakav slučaj biti netočan, naime djevojčice i dječaci bit će pod jednakom kontrolom.

Objašnjavanje razlika u religioznosti između muškaraca i žena mogu se ograničiti na pojedine osnovne teorije: teorija položaja u društvenoj strukturi, teorija socijalizacije, esencijalistička teorija i teorija rodne sheme. Teorija socijalizacije odnosi se na to da se žene socijalizacijom podučava da pasivnije pristupaju društvu, poslušnije i podređenije nego muškarci, s naglaskom da su upravo te individualnosti jače usklađene s religioznošću. Tome pridonosi zaključak da se žene predstavljaju više religiozne nego li muškarci (Anić, R. J., 2008:891). Kada govorimo o teoriji položaja u društvenim strukturama, nalazimo korelaciju između religioznosti i položaja u društvenim strukturama, gdje su one uglavnom usredotočene na istraživanje razlika u brojnosti pohađanja obreda između muškaraca i žena. Prema tim studijima, žene su te koje više posjećuju crkvu. Religiozno sudjelovanje žena smatra se i kućanskom aktivnošću, te da su žene predodređene za nošenje uloge religioznih konzumenata te da je to razlog zašto ne posvećuju samo više svog vremena aktivnostima unutar religije nego muškarci već su i vještije u postizanju »religioznih nagrada« za vlastite obitelji (Anić, R. J., 2008:892). Teorija rodne sheme predstavlja nam razlike među muškarcima i ženama koje se prema pojedinim istraživanjima javljaju u božjoj slici, mističnoj obdarenosti i konceptu Boga. Ako je ispravna hipoteza da su rodne razlike povezane s razlikama u slici Boga muškarci i žene po tome bi imali različitu shemu predodžbe Boga (Anić, R. J., 2008:895). I posljednja, esencijalistička, teorija polazi od toga da između muškaraca i žena postoji ontološka razlika koja se javlja u pojedinim duševnim, duhovnim i tjelesnim svojstvima. Navedena teorija temelji se na komplementarnom konceptu rodni položaja prema kojemu se muškarci i žene odnose kao dva različita pola koji se uzajamno mogu nadopunjavaju (Anić, R. J., 2008:897). Te su teorije uglavnom prisutne u časopisima iz religiozne psihologije i sociologije. Teološka literatura u Hrvatskoj uglavnom

sadrži esencijalistička tumačenja kojima se drugačije religiozno ponašanje muškaraca i žena tumači razlikama muške i ženske naravi (Anić, R. J., 2008:891).

Baranović (2000, navedeno u: Maroević Kulaga, J., 2012:84) navodi da se u ovdašnjem društvu uz rodne uloge muškaraca i žena vežu određene vrijednosti, osobine i ponašanja za koja se može reći da su svojstvena muškarcima odnosno ženama. Tako se uz žene javljaju osobine emocionalnosti, nesamostalnosti, nesigurnosti, ovisnosti o drugima, brige za druge i pasivnosti, dok se uz muškarce vežu hrabrost, samostalnost, snaga, racionalnost, javno djelovanje, aktivnost i sl. Razmatrani u društvenom kontekstu, ti koncepti ženskosti i muškosti oslikavaju se kao razlika u raspodjeli društvene moći, gdje muškarci imaju dominantnost, a žene su podčinjene u gotovo većini područja života. (Maroević Kulaga, J., 2012:83) Usprkos razvitku emancipacijskih pokreta i proklamiranoj ravnopravnosti muškaraca i žena, pritisak patrijarhalnog kulturnog naslijeđa i dalje stvara uočljivu neravnotežu rodni nejednakosti i spolova.

Anić (2008:875) navodi da neke studije pokazuju da postoje situacije u kojima se muškarci primiču „ženskoj“ religioznosti pri čemu dovode u pitanje shvaćanje kako je rodna razlika u religioznosti neprestana cijeloga života. Toni Walter i Grace Davie (navedeno u: Anić, 2008:875) ukazuju na istraživanja prema kojima muškarce uzdiže na razinu religioznosti žena. Sukladno određenim istraživanjima u Hrvatskoj, skoro pa nema razlike u posjećivanju misa između muškaraca i žena u dobi od 18 do 24 godine, a te se razlike presudno povećavaju u starijim životnim godinama.

Anić (2008:875) u svom radu navodi da nejedinstvenost u rezultatima dokazuju i studije koje nastoje utvrditi postoje li rodne razlike u konceptu Boga, u slici Boga te postoje li rodne razlike u mističnoj obdarenosti. Prema određenim studijama, razlika u slici Boga između muškaraca i žena ne postoji, prema ostalim studijama takve razlike ipak postoje. Žene, stoga potvrđuju da nose pozitivniju sliku Boga te se kod žena više pojavljuje slika Boga kao liječnika. Model Boga jest pojam koji se svodi na shemu koju netko koristi u ujedinjavanju raznih slika, definicija, osjećaja i predstavljanja Boga u jednu cjelinu. U izučavanju koncepta Boga, pitanje roda nameće se na dva načina: a) pripajanje roda konceptu Boga i b) rod ispitanika. Pojedina istraživanja o konceptu Boga potvrdila su razlike u rodu. Pokazuju, na primjer, da je ženski rod sklonije vidjeti Boga kao hranitelja, iscjelitelja i veličanstvo; muškarci su skloniji vidjeti Boga kao osvetnika i „moćnoga kralja“; žene su odlučnije priželjkivati zagrobni život više nego muškarci; u pojedinim kulturama javljaju se razlike u spolu s obzirom na Božje majčinske i

očinske značajke (Anić, R. J., 2008:875). Religioznost istraživači često povezuju s tradicionalizmom, koji uključuje prihvaćanje neravnopravnosti među spolovima i podčinjavanje autoritetu. (Sinovčić, P., Milavić, B. i Trut, V., 2016:10) Sve naglašenija društvena senzibiliziranost za rodnu osjetljivost i ravnopravnost spolova postaje izazov suvremenoj Crkvi i teološkim razmišljanjima koja počinju ozbiljnije promatrati problematiku zanemarenog položaja žena u Crkvama, s čime su isprepleteni i prijepori oko usvajanja pojma roda i rodno osviještene politike. (Maroević Kulaga, J.,2012:85)

Miller i Hoffmann (1995) predlažu drugačiji odgovor na zagonetku: „Što žene čini religioznijima?“ i postavljaju pitanje „Što muškarce čini manje religioznim od žena?“ Kao odgovor ukazuju na dugotrajnu povezanost između rizičnog ponašanja i spola, pri čemu je vjerojatnije da će se muškarci upustiti u visokorizično ponašanje (kriminal) više nego žene. (Gottfredson i Hirschi, 1990.). Oslanjajući se na opći model religioznog ponašanja temeljen na racionalnom djelovanju koji je formulirao Stark (Stark i Finke 2000), oni smatraju da nedostatak religioznosti podrazumijeva rizik gubitka nagrade, s toga će muškarci, zbog svoje opće sklonosti riskantnom ponašanju, vjerojatnije biti nereligiozni od žena. Ovaj model religioznog ponašanja posjeduje sve poželjne vrline koje bi teorijski model trebao imati: jednostavan je, snažan i potencijalno ga je moguće krivotvoriti (Jasso 1988; Kanazawa 1998).

I u Crkvama drugih zemalja prevladavaju trajna nastojanja oko postavljanja jednakih rodni odnosa kroz pastoralna zaduženja te različita istraživanja i projekte, što govori o sveobuhvatnijem promišljanju problema vezanih uz status žena u Crkvi. (Maroević Kulaga, J.,2012:86) U istraživanju Sinovčića P., Milavića B. i Trut V. (2016:27) raspravlja se o religioznosti i rodnim ulogama sa splitskim srednjoškolicima. Istraživanje nam iznosi kako je religioznost kod učenika najbolje prihvaćena, što autori pripisuju utjecaju Katoličke crkve na prostorima Hrvatske. Prihvaćanje tradicionalne podjele rodni uloga minimalno je prisutno, što je u skladu s ostalim istraživanjima koja su se provodila na teritoriju Hrvatske, a koja prikazuju i stalan porast egalitarnosti hrvatskog društva. Premda su vidljivi neki retradicionalizacijski trendovi, kao što je visoka religioznosti kod učenika, stalan porast egalitarnosti u mišljenjima o rodnim ulogama ističe zaključak da retradicionalizacije nije apsolutna.

Rodne razlike u religioznosti u Hrvatskoj ne potenciraju još uvijek veliku pozornost. Podatci o razlikama izneseni su većinom u istraživanjima koja se bave ili religioznošću mladih/studenata ili religioznošću u hrvatskom društvu i nisu predmetom posebnih analiza. Prvenstveno zbog toga što rodne razlike nisu objektom zasebnih analiza dolazi do uočavanja nepostojanosti

utjecaja roda na razlike u religioznosti, odnosno i dalje dominira mišljenje kako je spol najpostojaniji i faktor razlika u religioznosti. (Anić, R. J., 2008:902)

Rodney Stark (2002) u radu *Physiology and Faith: Addressing the 'Universal' Gender Difference in Religious Commitment* svoje misli usredotočuje na teoriju kriminalnog ponašanja te donosi razliku preuzimanja rizika kod počinjavanja kriminalnih radnji sa stopom nereligioznosti kod muškog roda. Iako Stark ističe kako postoji vrlo malo znanstveno utemeljenih dokaza koji podržavaju tvrdnju da su muškarci skloniji činiti kaznena djela tvrdnja se kroz godine pripisivala razlikama u socijalizaciji. Sukladno tome, Stark donosi fiziološke različitosti između žena i muškaraca kao pojašnjenje za preuzimanje rizika kod kriminalnih radnji. Upravo je on pokušao povući crtu između religioznosti i teorije kriminalnog ponašanja te objasniti kako nereligioznost utječe na to da muškarci u većoj mjeri preuzimaju rizike.

Anić (2008:877-878) navodi da je ambivalentnost rodni razlika u religioznosti pokazuju i istraživanja provedena u Hrvatskoj. Neka od istraživanja upućuju na razlike u religioznosti između muškaraca i žena i to u smislu jače religioznosti žena, druga pak ukazuju da se te različitosti katkad gube ili da su takve da se zapravo ne može govoriti o nedvojbnoj »feminizaciji« vjerskih obreda. Istraživanja, ustvari, ukazuju da se osim čimbenika spola u utvrđivanju ne javlja razlika između žena i muškaraca u religioznosti ili u ocjeni veličine tih razlika, treba unijeti i druge prediktore kao što su obrazovanje, dob i mjesto stanovanja, odnosno regija. Na to upućuje i istraživanje koje je za svrhe projekta „Muško i žensko – stvori ih“. Žene i muškarci u življenju i u službi Božjeg poslanja Franjevačkog instituta za kulturu mira provela agencija Target u listopadu i studenom 2005. godine. U članku zasnovanom na rezultatima toga istraživanja, Špiro Marasović (2008) prikazuje da se kod muškaraca kao bitan prediktor religioznosti javlja obrazovanje, regija i mjesto boravka.

U pojedinim se istraživanjima rodne razlike u religioznosti istražuju u vezi sa sklonošću riziku. Kreće se od predodžbe da su žene manje sklone rizičnom ponašanju. Nekoliko je osnovnih shvaćanja za spolne razlike u prihvaćanju rizika. Prvo tumačenje bazira se na tjelesnim razlikama muškaraca i žena: budući da muškarci posjeduju brže reakcije i više mišićne mase, nije ih teško uvući u tjelesne aktivnosti od kojih pripadaju i tjelesnom riziku. Istraživanjima usmjerenim na psihičke i tjelesne crte kojima se želi interpretirati spolne razlike u sklonosti riziku sklone su prigovorima, no, nedostatak shvaćanja sklonosti preuzimanja rizika općenito te se ističe da je u tumačenju rizika, uz tjelesne razlike, potrebno uzeti u obzir i utjecaj društva. U tom smjeru idu i druga dva sociološka tumačenja rodni razlika kada govorimo o

preuzimanju rizika koja su paralelna s prijašnjim opisanim interpretacijama rodnih razlika i religioznosti: 1) različita socijalizacija: preuzimanje rizika prezentira se muškom osobinom dok se žene socijalizira da budu više ljubazne i pasivne ; 2) strukturalni položaj u društvu: poslovi su tijekom godina podijeljeni na ženska i muška, a jedan od uvjeta rodne podjele rada bio je i rizik na način da su zanimanja koja sadrže opasnosti od fizičkog rizika većinom bila označena kao zanimanja za muškarce. Sukladno tome muškarci i žene nisu samo različito socijalizirani u odnosu na vršenje rizičnih djelatnosti kao djeca već su i navikli da za žene nije prikladno da kao odrasle osobe sudjeluju u rizičnim poslovima. (Anić, R. J., 2008:893-894)

6. Antisocijalno ponašanje i religioznost

6.1. Odnos antisocijalnog ponašanja i religioznosti

Šincek (2007:120) donosi definicije antisocijalnog i prosocijalnog ponašanja. Antisocijalno ponašanje definiramo kao djelovanje kojim se ne poštuju norme i koje ima nepoželjne posljedice za društvenu okolinu. U specifičnoj dobi se antisocijalno ponašanje očituje kroz niz različitih pojavnih oblika. Poremećaj u ponašanju se definira kao značajno odstupanje od uobičajenog ponašanja, pri čemu se vodi računa o postojanju razlika u onom što se smatra uobičajenim ponašanjem u različitim kulturama, kod osoba različite dobi i spola. Prosocijalna ponašanja su ona općenito namijenjena pomoći drugima. Prosocijalno ponašanje prepoznaje se po brizi za osjećaje i dobrobit drugih ljudi. Ponašanja koja se mogu objasniti kao prosocijalna obuhvaćaju ne samo skrb za druge nego i osjećaj empatije, te ponašanje na način koji koristi ili pomaže drugima. Posljednjih godina pojam prosocijalno ponašanje znači mnogo više od suprotnosti od antisocijalnog ponašanja (Johnson, B. R., 2021:3) Johnsonov (2021:3) , a opći fokus uglavnom je bio ograničen na razumijevanje antisocijalnog ponašanja, s malim fokusom na prosocijalne aktivnosti. Drugim riječima, kriminolozi su skloni pitati zašto ljudi čine zločine; rijetko pitaju zašto ljudi čine dobra djela. Umjesto da zanemaruju „polovinu“ ljudskog ponašanja, mislimo da bi kriminolozi također trebali biti zainteresirani za proučavanje brojnih važnih pitanja koja se usredotočuju na pozitivna ili prosocijalne čimbenike. Religija je ranije imala važne socijalne funkcije i moći, bilo povezivanjem s dominantnim socijalnim slojevima (poput Anglikanske ili Katoličke crkve) ili povezivanjem s depriviranim socijalnim slojevima izražavajući njihovu želju za socijalnim usponom. (Pavić, Ž., 2016: 29)

Postoje dokazi koji upućuju na zaključak da religija vrši snažan negativni utjecaj na različite oblike antisocijalnih stavova i ponašanja adolescenata i mladih. Prethodna istraživanja su pokazala da religioznost, posebice zbog svojih javnih aspekata, dovodi do sprječavanja korištenja droga i delinkvencije. Na primjer, Mason, Schmidt i Mennis (2012) otkrili su da društvena religioznost i percipirana podrška vjerskih zajednica može služiti kao zaštitni čimbenik protiv korištenja supstanci, dok privatna religioznost ne dovodi do takvog učinka, što možemo interpretirati kao dokaz društvene važnosti javnih aspekata religije. (Pavić, Ž., 2021:2) Međutim, do sredine dvadesetog stoljeća, istraživanja vezana uz duhovnost, religiju i zdravlje počela su rasti. Važno je naglasiti da je religijska uključenost drugačiji fenomen od onoga što poznajemo kao duhovnost, budući da je potonja povezana s reflektivnim procesima koji

dočaravaju razumijevanje, prihvaćanje i integraciju ljudskog iskustva u vremenitost, kao i pripisivanje značenja i stalna potraga za smislom iz kojeg konvergira otvaranje svijesti i egzistencijalna vizija sebe, drugih i svijeta šire. (Caqueo-Urizar, A., Peroza, E., Escobar-Soler i dr., 2022:2) Religijska uključenost, međutim, uključuje uvjerenja i prakse koje se održavaju u vjeri, gdje postojanje i opseg božanskog (Boga) u životima ljudi opravdavaju slijeđenje vrijednosti, principa, stavova i normi individualnog i društvenog ponašanja. Nalazi o ulozi religijskog uključivanja u psihičko blagostanje ljudi potaknuli su razvoj modela religioznog suočavanja, gdje se mogu razlikovati različite strategije koje omogućuju pojedincima da provode u praksi i potvrđuju vjerska uvjerenja ili uvjerenja za koja se osjećaju sposobnima riješiti složeni izazovi ili problemi u njihovim životima; među tim strategijama su sljedeće: (1) samousmjeren stil (pojedinci prepoznaju i cijene svoje vlastite sposobnosti ili zasluge u rješavanju problema više od Božje moći ili naklonosti), (2) stil izbjegavanja (pojedinci prepoznaju i cijene Božju moć ili naklonost u rješavanju problema više od vlastitih sposobnosti, i (3) stil suradnje (i Božja moć ili naklonost i sposobnosti ili zasluge pojedinca su prethodnici rješavanju problema). (Caqueo-Urizar, A., Peroza, E., Escobar-Soler i dr., 2022:2) Nedavna istraživanja o religiji među američkim tinejdžerima pokazala su da je religijska uključenost ključni čimbenik u životima mladih i pruža niz prosocijalnih učinaka za adolescente. Istodobno, trenutni dokazi otkrivaju da vjerska uključenost poboljšava međuljudske orijentacije među odraslima, tako da se vjerske pristaše općenito percipira kao »dobri ljudi«. (Fondren, K. M. i sur. 2018:1)

Johnson (2021:3) daje pretpostavku da se s uključenosti u vjerske organizacije i grupe utemeljene na vjeri može poboljšati razvoj i asimilaciju u osobne mreže koje pružaju i emocionalnu i društvenu podršku. Kada se te mreže preklapaju s drugim mrežama, razumno je očekivati da će te mreže ne samo ograničiti nezakonito ponašanje, već će ga također zaštititi od posljedica života u nepriviligiranim područjima. Taj nam utjecaj može pomoći da shvatimo zašto odlazak u crkvu mladih iz siromašnih zajednica, njih čini manje vjerojatnim da će zloupotrijebiti droge od usporedivih mladih iz neurbanih sredina koji rjeđe idu ili ne idu u crkvu. (Johnson, B. R., 2021:4)

Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća, znanstvenici su proizveli novu istraživačku literaturu koja pokazuje mnoge načine na koje su vjerske aktivnosti i uključenost povezani s vjеровanjima koja su značajna za niz važnih ishoda. To uključuje cjelokupni procvat i dobrobit, društvenu integraciju i podršku, pružanje socijalnih usluga ugroženom stanovništvu, mentalno i fizičko zdravlje, oprost, dobrovoljne aktivnosti, smanjenje kriminala, rehabilitaciju zatvorenika,

obiteljski odnosi, uporaba/zloupotreba supstanci, trijeznost, korištenje zdravstvene skrbi, strategije suočavanja sa stresnim stanjem, pa čak i dugovječnost/smrtost. (Johnson, B. R., 2021:4) Posljednjih dvadesetak godina velika se pozornost posvećuje ulozi vjere u druženju mladih. Oko 85 posto tinejdžera tvrdi da pripada denominaciji, a isti udio vjeruje u Boga. Nešto više od polovice svih tinejdžera su protestanti, dok je jedna četvrtina tinejdžera katolici. Štoviše, oko 60 posto maturanata tvrdi da im je prakticiranje vjere važno u životu, a otprilike svaki treći ocjenjuje religiju kao „vrlo važnu“. (Fondren, K. M., Bartkowski, J. P., Xu, X., & Levin, M. L., 2018:2)

Kada istražujemo učinke religije na antisocijalno ponašanje, trebamo imati na umu da bi religija, sa svojim snažnim normativnim opredjeljenjima, mogla stvoriti kulturni ugođaj koji je više orijentiran na prosocijalno ponašanje u usporedbi s manje religioznim zemljama. Može se tvrditi da obilje društvenog kapitala i drugih resursa u religijskom području nije nešto što je slučajno tako, već da je religija specifičan fenomen koji može izazvati duhovne obveze visokog intenziteta i može imati važne posljedice (Pavić, Ž., 2021:2). Odnos između delinkvencije i religioznosti često je proučavan u smislu utvrđivanja utjecaja različitih dimenzija religioznosti (duhovne ili spiritualne, ritualne ili obredne i dimenzije koja se usredotočuje na internaliziranost vrijednosti unutar religije i ponašanje pojedinca). (Družić Ljubotina, O., & Ljubotina, D. 2007: 14)

Religioznost kao čimbenik na razini zajednice odvraća od delinkvencije pomoću normi i praksi na kontekstualnoj razini. (Unlu, A., & Sahin, I., 2016:3) Smith (2003 navedeno u Unlu, A., & Sahin, I., 2016:3) predlaže da organizacijski konteksti vjerskih institucija i aktivnosti pružaju ne samo usklađeno ponašanje nego i uzore, vještine vođenja, kulturni i društveni kapital i dodatne veze u zajednici. „Privatna religioznost“ odnosi se na vjerske samoprakse, uključujući pojedinačne molitve i čitanje vjerskih tekstova, dok se „javna religioznost“ odnosi na sudjelovanje u javnim molitvama i grupnim aktivnostima, poput pohađanja crkvenih aktivnosti. Dimenzija ponašanja religioznosti konceptualizira se kao stupanj u kojem pojedinac sudjeluje u vjerskim aktivnostima kao što su molitve, bogoslužja i crkvene aktivnosti. Dimenzija stava religioznosti odnosi se na uvjerenja pojedinca o vjeri i njezinoj važnosti. (Unlu, A., & Sahin, I., 2016:4)

Godine 1969., Hirschi i Stark su postavili hipotezu, ali nisu uočili negativni odnos između mjera religioznosti i maloljetničke delinkvencije. Od tada, znanstvenici istražuju sve više odnos između religioznosti, duhovnosti i devijantnog tj. kriminalnog ponašanja. (Allen, T. M., & Lo, C. C. 2010:433) No, Hirschi i Stark (1969. u Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-

Hill, D., 2018:2) nisu pronašli razliku između čestih posjetitelja crkve i onih koji ne idu često u crkvu i njihove sklonosti ka kriminalnom ponašanju. U nizu brojnih istraživanja (Burkett i White, 1974, Jensen i Erickson, 1979, prema Hadaway i sur., 1984; Knudten i Knudten, 1971; Sloane i Potvin, 1986) nije utvrđena pozitivna korelacija između ta dva konstrukta. Elifson i sur. (1983, prema Hadaway, 1984) iznose da veza između delinkventnog ponašanja i religioznosti nestaje uz regulaciju niza socijalnih utjecaja kao što su bliskost s roditeljima, delinkventna aktivnost prijatelja i školski uspjeh. (Družić Ljubotina, O., & Ljubotina, D. 2007: 15) Prethodne studije su empirijski pokazale da postoji inverzivni odnos između religioznosti i kriminaliteta, delinkvencije ili problematičnog ponašanja poput korištenja i zlouporabe supstanci, neki su predložili da religioznost djeluje kao sredstvo društvene kontrole štiteći ljude od upuštanja u devijantnost. Objašnjenje negativne povezanosti religioznosti i problematičnog ponašanja često ovisi o društvenoj podršci koju članovi vjerske organizacije pružaju jedni drugima i društvenim vezama kojima je religiozni pojedinac integriran unutar te konvencionalne zajednice. (Allen, T. M., & Lo, C. C. 2010:435)

Mogući odnos između religioznosti i adolescentske delinkvencije usredotočio se na to djeluje li religioznost prvenstveno kao društvena kontrola na individualnoj razini protiv delinkventnog ponašanja i djeluje li kao kontekstualni čimbenik koji utječe na ponašanje pojedinca putem uvjerenja i normi na razini zajednice. (Unlu, A., & Sahin, I., 2016:3) Nekoliko institucija koje olakšavaju usluge zlouporabe supstanci temelje se na vjerskim vrijednosnim čimbenicima kao što su stvaranje značenja, duhovnost i religija. U različitim oblicima i stupnjevima ovi su čimbenici integrirani u terapijske pristupe ovih ustanova. Stoga je zanimljivo kako institucije i njihovi terapeuti organiziraju takve elemente u terapiji, koji su razlozi za to i iskustva pacijenata o važnosti ovih čimbenika u liječenju. Zlouporaba supstanci nosi veliki teret za pogođenog pojedinca i uvelike utječe na nekoliko razina društva. (Sørensen, T. i sur. 2015:93)

Ako govorimo o duhovnosti, ona označava percepciju pojedinca u vezi s Bogom ili višom silom i njegovim ili njezinim popratnim uvjerenjima i postupcima. Također trebalo bi napomenuti da je i ona ponekad pokazala da smanjuje korištenje i zlouporabu supstanci. Brojne studije su pokazale visoku razinu duhovnosti kako bi se objasnila niska razina uporabe ili zlouporabe supstanci. (Allen, T. M., & Lo, C. C. 2010:436) Međutim, nisu sva istraživanja, objavljena na tu temu, potvrdila zaštitni učinak duhovnosti od uporabe supstanci. Primjer je studija o liječenju od zlouporabe supstanci Millera, Forcehimesa, O'Leary i LaNoe (2008. u Allen, T. M., & Lo, C. C. 2010:437) gdje oni nisu otkrili značajne veze između duhovnog vodstva i duhovnih praksi i ishoda uporabe opojnih droga. Slično, Bartkowski i Xiahoe su otkrili da je pohađanje vjerskih

obreda najdosljedniji negativni prediktor - predskazivač upotrebe droga među mladima, za razliku od djelomične ili čak nepostojeće drugih mjera religioznosti. Cochran, Wood i Arneklev su ustanovili da inverzivna korelacija između religioznosti i delinkventnog ponašanja postaje nepostojeća kada uzmu u obzir psihičko i fizičko uzbuđenje te društvena kontrola. Slična istraživanja o učincima religioznosti na blaže tipove antisocijalnog ponašanja su rjeđa. Na primjer, King i Furrow utvrdili su da je društveni kapital u potpunosti posredovao utjecaju religioznosti na prosocijalno ponašanje mjereno u studiji. Fondren i suradnici pronašli su potporu pozitivnom učinku različitih mjera religioznosti na međuljudsku toplinu, iskrenost te strpljenje, odnosno pažnju. (Pavić, Ž., 2021:2)

Prema Ćorić (2002:226-236), postoje mnogi ljudi kojima je teško prenijeti svoj svijet vjere u konkretne oblike, pomoći u vlastitim teškim prilikama, rezultati različitih istraživanja pokazuju da mnogi od njih nalaze u svojoj vjeri podršku i utjehu u teškim vremenima i da je osobna religioznost jedan od čimbenika koji mogu pozitivno djelovati u mucu suočavanja s nevoljama. Psiholozi općenito ističu da su pristupi pojedinca koji prakticira vjeru vlastitoj odgovornosti i kontroli u suočavanju s neprilikama najčešće sljedeći: 1. Pristup usredotočen na sebe. To se događa onda kad se ljudi oslone na sebe, a ne na Boga. 2. Pripusni pristup. Označava onaj pristup čovjeka u nevolji kad se odgovornost za spas od nevolje ili pasivno prepuštanje Bogu ili se pak moli Boga da ga on spasi. 3. Kolaborativni pristup. U njemu su pojedinci u bok aktivni partneri u suočavanju s poteškoćama. Ima slučajeva u kojima iz raznih razloga religija ne uspijeva pomoći u suočavanju s teškoćama, a ima slučajeva kad mu ona, može biti i smetnja. Religija može jačati snagu u suočavanju, a može biti i beskorisna. Na pitanje „djeluje li religioznost kada smo u nevolji?“ optimalan odgovor nije „da“ ili „ne“, već on ovisi o tome o je li religioznost slaba ili jača, zatim o tome tko se susreće s nevoljom te, naposljetku, o situaciji u kojoj se pojedinac suočava. Zavisno od međusobnog odnosa ovih triju sastavnica, religioznost može koristiti, biti irelevantna ili čak štetiti.

Forth i sur. (1997, navedeno u: Bahr i Maughan, 1998) iznose da religioznost postiže zaštitno djelovanje i uz provjeru utjecaja vršnjačkog utjecaja i roditeljske odanosti. Stark i sur. (1982 navedeno u: Flere, 2005) donose jednu od najpopularnijih modifikacija koju vežemo uz odsustvo povezanosti između devijantnog ponašanja i religioznosti. Istodobno ističu da u odnosu na devijantno ponašanje religioznost ima preventivni utjecaj, no samo u zadanim uvjetima. To znači da ne govorimo o bilo kakvoj religioznosti pojedinca, već samo ona koja je ugrađena u „moralnu zajednicu“ koja je prožeta vjerom. Nasuprot tome, u tzv. dezorganiziranim sredinama na kriminalitet nema prevelik utjecaj pojedinčeva religioznost.

Hadaway i sur. (1984) u provedenom istraživanju ustanovljuju značajan dodatak religioznosti kao protektivnog čimbenika pri korištenju alkohola i droga kod adolescenata. Podatci istraživanja o međuovisnosti navedena dva konstrukta objavljeni u Hrvatskoj (Flere, 2005; Greblo, 2005) upućuju na prediktivnost religioznosti odnosno određenih dimenzija religioznosti prema antisocijalnom ponašanju, pri čemu viši nivo religioznosti upućuje na manju razinu antisocijalnog ponašanja, te mu se može pridodati protektivna osobina. (Družić Ljubotina, O., & Ljubotina, D. 2007: 15)

Prema više od 40 godina empirijskog istraživanja koje sažima odnos između religije i kriminala, nalazi pokazuju da religija smanjuje sklonosti ka kriminalnom ponašanju. Ipak, iako se ovaj odnos čini održivim, druga istraživanja su pokazala da religija ima mali učinak na kaznena djela, umjesto da sugerira da je odnos religije i zločina lažan. (Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:2) Iako populariziran kao inverzan, odnos između religije i kriminala unutar kriminoloških i socioloških znanosti ostaje konverzacijski, s obzirom na različita shvaćanja religije i načina na koji se religija često konceptualizira. Ova nedosljednost u oblikovanju religije potkopava sposobnost kriminoloških i socioloških istraživanja da empirijski procijene odnos religija-kriminal. Kao što je Sumter (1999. navedeno u: Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:2) dokumentirao, mjera kojom se utvrđuje razina religioznosti osobe važan je čimbenik u određivanju odnosa između religije i kriminalnog ponašanja. Dostupna istraživanja koja ispituju odnos između samokontrole, religije i kriminala konvergiraju u svojim nalazima da su niske razine samokontrole značajno povećale kriminalno/devijantno ponašanje. Na primjer, Laird i sur. (2011. navedeno u: Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:3) otkrili su da što su njihova vjerska uvjerenja značajnija i što su mladi više pohađali crkvene službe, to je manja vjerojatnost da će mladi imati nisku samokontrolu, a time i manju sklonost antisocijalnom ponašanju. Međutim, dodatna literatura ističe neovisnu prirodu između ključnih društvenih varijabli i samokontrole u predviđanju kriminalnog/devijantnog ponašanja. Ispitujući odnos između morala, samokontrole i sklonosti ka kriminalnom ponašanju pojedinca, Antonaccio i Tittle (2008. navedeno u: Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:3) su otkrili da, moral i samokontrola imaju značajne redukcionističke učinke na kriminalne/devijantne sklonosti, ali je moral imao najveće učinke u smanjenje sklonosti ka kriminalnom/devijantnom ponašanju. Takvi nalazi pokazuju da samokontrola sama po sebi nije odgovorna za objašnjavanje kaznenog djela i dodatne varijable treba uzeti u obzir pri objašnjavanju odnosa religije i zločina. Prema Ramzy, M. I., Irfan, P. M. M., & Hussin, Z. (2021:1-3) nasilje u školi je česta pojava u

modernom društvu, te ljudi diljem svijeta svjedoče zastrašujućim incidentima nasilja među učenicima u njihovoj okolini. Za razliku od uobičajenog uvjerenja, nasilje u školi nije uvjetovano samo na razvijene zemlje i u zemljama u razvoju. U međuvremenu, dovoljno studija pokazalo je da je religioznost učinkovit sustav za kontrolu različitih vrsta ovisnosti i antisocijalnog ponašanja. Primjerice, znanstvenici o ovisnostima preporučili su religioznost za kontrolu ovisnosti o drogama i alkoholu. U drugoj je studiji dodatno razrađeno da bi pohađanje vjeronauka moglo minimizirati upotrebu alkohola, nasilja, neuspjeh u školi, opijanja i posjedovanje oružja.

Brojne studije su istraživale odnos između samokontrole, religije i kaznenog djela. Osim toga, ispitana je uloga morala kao prediktora kaznenog djela. Zajedno, dostupna literatura pojačava Gottfredsonovu i Hirschijevu tvrdnju da samokontrola utječe na sklonost ka kriminalu među pojedincima. Na primjer, u njihovoj studiji, ispitali su je li odnos između osobne kršćanske religioznosti i budućeg lošeg ponašanja bio lažan ili povezan s promjenjivom samokontrolom. U tom smislu, odnos između društvenih varijabli kao što su religija i kazneno djelo je lažne prirode s obzirom na utjecaj samokontrole u pomaganju pojedincima da se pridržavaju naglašenih očekivanja nečije moralne zajednice i usklade i čuvaju društvene veze. (Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:6) Spekulacije o ulozi religije kao učinkovitog sredstva društvene kontrole imaju bogatu povijest s korijenima duboko usađenim u funkcionalnu perspektivu koja pretpostavlja da se stabilnost društva održava poučavanjem i jačanjem istog skupa vrijednosti, uvjerenja i normi za sve. Ova perspektiva proizlazi iz Emilea Durkheima, koji je na religiju gledao kao na ključni i integrativni mehanizam za održavanje društvenog poretka i poticanje skupa zajedničkih vrijednosti i uvjerenja. (Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:12)

Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., (2018:7-9) iznose da religija može djelovati kao oblik samokontrole, također se može tvrditi da određeni aspekti religije djeluju i kao oblik društvene kontrole. Ispitujući religiju kao oblik društvene kontrole, društveni znanstvenici obično ukazuju na načine na koje članstvo u vjerskoj zajednici može utjecati na odluke i ponašanja s kojima se ljudi susreću. Stoga je razlog zašto pojedinci mogu zazirati od ponašanja koje se smatra devijantnim jest izbjegavanje izopćenja od strane grupe. Osim toga, također se tvrdilo da sudjelovanje u vjerskim aktivnostima služi i kao oblik društvene kontrole. To je osobito istinito kada se te aktivnosti odvijaju u grupnom okruženju. Grupno sudjelovanje u vjerskim aktivnostima može imati snažan utjecaj na ponašanje. (Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D., 2018:7) Suvremena znanstvena studija koja istražuje odnos

između religije, društvene kontrole i kriminalne aktivnosti dodatno osvjetljava inhibitornu ulogu religije na kriminalne/devijantne sklonosti u odnosu na varijable društvene kontrole. Kao agent društvene kontrole, religija, kako tvrdi, potiče konformizam i smanjuje vjerojatnost zločina/devijantnosti „poticanjem internalizacija moralnih vrijednosti i prihvatanje društvenih normi“.

6.1. Utjecaj religioznosti na antisocijalno ponašanje mladih

Sve više je istraživanja koja se fokusiraju na odnos mladih i religioznosti, odnosno istraživanja koja se bave načinom na koji religija utječe na mlade, ali i sve koji žive religiju. Između ostalog osobito se razvija istraživačko područje utjecaja religije na antisocijalno ponašanje mladih. Religija u sebi donosi sustav načela i vrijednosti koji u krajnjem slučaju definiraju subjektovo ponašanje, njegov odnos prema drugima oko njega samoga, ali i prema sebi. Podupiranjem na empatiju i altruizam pojavljuju se intenzivniji osjećaji za ostale pojedince, oblikuje se prosocijalno ponašanje te emocionalna inteligencija. Pojedinaac koji sebe smatra autentično religioznim će se u svojoj svagdašnjici izjasniti kao integritan čovjek i društveno odgovoran koji će katkad pokazivati svoja antisocijalna ponašanja (Ćorić, 1998). No dosadašnja istraživanja uglavnom su rađena u Sjedinjenim Američkim Državama, pa se time i postavlja pitanje njihove vanjske valjanosti, odnosno mogućnosti da se zaključci iz tih istraživanja generaliziraju na druga društva koja su kulturološki različita i u kojima religija nije jednako prisutna i društveno važna.

Prijašnja su se ispitivanja najviše odnosila na religioznost mladih pojedinaca te dokazivala kako postoji obrnuto razmjern odnos između antisocijalnih ponašanja i religioznosti (Buljan, 2017). Pored toga, brojna istraživanja ukazuju kako je religioznost negativno povezana s agresivnim ponašanjem (Shepperd, Miller i Tucker Smith, 2015), kriminalitetom (Brauer, Antonaccio i Tittle, 2013), zloupotrebom marihuane, alkohola, droga (Storch, Storch, Kovacs, Okun Welsh, 2003) te upuštanjem u seksualno rizična ponašanja (Neymotin i Downing-Matibag, 2011 navedeno u Buljan, 2017). Mada religije motiviraju na moralno djelovanje i življenje, odnos unutar antisocijalnog ponašanja i religioznosti nije tako lagan. Visina i oblik međuovisnosti ovisi o značajkama delinkventnog ponašanja, razrade konstrukata te o značajkama socijalne okoline (Buljan, 2017). Hirschi i Stark (1969) u svom radu navode da usprkos tome što mnoga

istraživanja upućuju na negativan odnos između tih komponenata poput prije navedenih, postoje i studije koje povezanost između njih nisu pronašle.

Provedene studije o religioznosti izrađene u Americi odnose se na mlade ispitanike, Smith i sur. (2002) oformili su teoriju „kauzalnog“ utjecaja religioznosti na stvaranje kulturnih običaja i nadahnjujućeg djelovanja na mlade. Na život mladih utjecali su i prosocijalni učinci religije, no oni su manje rezultat generičkih socijalnih procesa, a više su rezultat specifičnih teologija, duhovnih obaveza i srodnih morala. (Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:15) Uočavajući prijelaz s biomedicinskih na psihosocijalne uzroke smrtnosti, ali i bolesti, znanstvenici su se posvetili ispitivanju psihosocijalnih faktora čiji je zadatak štititi zdravlje. Upravo su zbog toga otkrili da religija, u svojim socijalnim, bihevioralnim i environmentalističkim oblicima, pojavljuje kao blagotvorno djelovanje na zdravlje. Levin i Schiller 1987. godine te Wallace i Forman 1998. godine (navedeno u: Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:34-35) prikazuje kako više od 300 studija pokazuje pozitivnu povezanost religije i psihičkog zdravlja – učinci koji su ispitivani tijekom vremena i duž sociodemografskih grupa (npr. rasa/etnicitet, spol, socijalna klasa i sl). U studiji Wallace i Forman, (1998, navedeno u: Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:35) ishodi pokazuju da učenici koji jednom tjedno odlaze u crkvu i koji izvještavaju da im je religija važna slabije se priključuju rizičnim ponašanjima i više se priklanjaju u ponašanja koja promiču psihičko spokojstvo nego ostatak njihovi vršnjaka.

Koenig (2008) u svom izvješću iznosi da istraživanja koja potvrđuju da religijska uključenost predviđa manji stupanj uporabe droga i alkohola, osobito između učenika srednjih škola, studentima i mlađim odraslim. Slična istraživanja predstavljena prije 2000. godine, i to 124 od 138 studija (90%) ukazuju na rezultate prema kojima adolescenti koji su religiozniji manje (zlo)upotrebljavaju alkohol i droge. Od 2000. godine 152 studije od 186 studija (82%) daju iste rezultate. Tako da 276 od 324 studije izvješćuju negativnu povezanost između religijske involviranosti i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci. (Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:35-36)

Također, Koenig (2008, navedeno u: Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A., 2016:36) iznosi studije prema kojima su kriminal i delinkvencija manje frekventni kod religioznijih adolescenata. Tako 28 studija od 36 (78%) onih koje su predstavljene prije 2000. godine prikazuju da je stupanj kriminala i delinkvencije niži kod religioznih osoba, dok 12 do 16 studija predstavljenih poslije 2000. godine (75%) izvještavaju jednake rezultate.

Jedno je od najčešćih područja istraživanja kada su religioznost i antisocijalno ponašanje mladih u pitanju zloropotreba raznih supstanci. Zloropotreba supstanci je globalni javnozdravstveni problem. Trenutačno se bilježi porast upotrebe supstanci, a prema studijama to se događa u većini zemalja. (Caqueo-Urizar, A., Peroza, E., Escobar-Soler i dr., 2022:1) Prema Unlu, A., & Sahin, I. (2016:1) korištenje supstanci se godinama ubraja među najznačajnije društvene probleme. Religioznost je samo jedan od faktora koji mogu utjecati na korištenje supstanci. Mladi su ranjiviji od odraslih na konzumaciju supstanci jer je mladost vrijeme potrage za svrhom i identitetom. Osim što je zaštitni čimbenik, religioznost također ima potencijal u procesu oporavka od zloropotrebe droga.

U 2015. godini, oko 29,5 milijuna ljudi, 0,6% odrasle svjetske populacije, imalo je problematičnu upotrebu i patilo je od poremećaja zloropotrebe droga, uključujući ovisnost (United Nations Office on Drugs and Crime 2017). Iste godine objavljeno je da je na globalnoj razini 240 milijuna ljudi patilo od poremećaja konzumiranja alkohola, 1 milijarda od pušenja duhanskih proizvoda i 15 milijuna je koristilo injekcijske droge (Gowing et al. 2015.). (Caqueo-Urizar, A., Peroza, E., Escobar-Soler i dr., 2022:1) Učinci problematične uporabe supstanci uključuju značajno i progresivno pogoršanje tjelesnog, psihičkog i socijalnog razvoja pojedinca, što ovisi o učestalosti i količini uporabe, kao i o vrsti droge koja se koristi. Međutim, zdravstveni problemi, kao što su probavni poremećaji; promjene u središnjem živčanom sustavu; respiratorni, (virusni hepatitis, tuberkuloza, HIV/AIDS, humani papiloma virus, itd.) obično se opaža kod većine korisnika (WHO 2021 navedeno u: Caqueo-Urizar, A., Peroza, E., Escobar-Soler i dr., 2022:2).

Nadalje, Chambers (2015:389) iznosi da općenito govoreći, religioznost je povezana s nižom razinom upotrebe supstanci i problemima sa supstancama. Stoga se daje naslutiti da religioznost može imati zaštitni učinak s obzirom na razvoj upotrebe supstanci i problema sa supstancama. Različite mjere religioznog ponašanja, vjerske pripadnosti ili „religioznosti“ u obrnutoj su korelaciji s upotrebom i zloroporbom supstanci. Postoji rasprava o tome kako ovaj učinak može djelovati. Na primjer, povezanost s vjerskom zajednicom može usaditi moralne vrijednosti koje se štite od upotrebe supstanci – osobito nedopuštene upotrebe supstanci – ili zloropotrebe supstanci. Međutim, religija je također povezana s različitim mjerama mentalnog blagostanja i može smanjiti zloroporbom supstanci poboljšanjem vještina suočavanja ili smanjenjem percipiranog stresa. S druge strane, učinak može jednostavno biti funkcija usklađivanja s normama društvene skupine u kojoj je uporaba ili zloropotreba tvari manje prihvatljiva.

Trenutno je uporaba droga naširoko prepoznata kao ozbiljan problem u svjetskim razmjerima, budući da odnos ovog konstrukta među ljudima, skupinama i institucijama često proizvodi tragične ishode s razornim društvenim učincima. U stvarnosti, čini se da su grupe i institucije u velikoj mjeri odgovorne za te posljedice, jer od ukupne stope individualne potrošnje, skup zlostavljača predstavlja samo mali dio. Unutar ovog scenarija vjerske skupine su imale različite uloge, pokazujući da njihova situacija nije ograničena na privatnu sferu života pojedinca. (Lopes, O., & Costa, J., 2018:1)

8. Ciljeve, hipoteze i metodologija

Cilj je ovog istraživanja ispitati odnos religioznosti i antisocijalnog ponašanja, odnosno prije svega istražiti mogući moderacijski utjecaj roda na ovaj odnos. Drugim riječima, pretpostavka je bila da se odnos između religioznosti i antisocijalnog ponašanja može razlikovati kod muškaraca i žena, odnosno da ne mora nužno biti isti. Isto tako, željelo se istražiti je li moderacijska uloga roda ista kod svih vrsta načina operacionalizacije religioznosti.

Kao izvor istraživačkih podataka u radu se koristio integrirani skup podataka European Values Study iz 2017. godine, odnosno istraživanje provedeno na općoj populaciji Republike Hrvatske. Veličina uzorka iznosi 1.444 osoba. Statistička obrada napravljena je pomoću računalnog programa IBM SPSS Statistics 21.

Kao mjera antisocijalnog ponašanja upotrijebljen je niz čestica kod kojih se od sudionika istraživanja tražilo da navedu vlastiti stupanj slaganja s određenim antisocijalnim ponašanjima, i to na skali od 1 (nikad ne odobrava) do 10 (uvijek odobrava). Čestice koje su analizirane su sljedeće: opravdavate li traženje državnih beneficija, opravdavate li varanje na porezu, opravdavate li uzimanje lakih droga, opravdavate li uzimanje mita, opravdavate li izbjegavanje plaćanje karata u javnom prijevozu. U sljedećoj tablici prikazana je deskriptivna statistika varijabli kojima se mjerilo odobravanje antisocijalnog ponašanja, a iz nje je vidljivo, kako je i očekivano, da je odobravanje svih navedenih vrsta antisocijalnog ponašanja vrlo niska.

Tablica 1. Deskriptivna statistika varijabli kojima se mjerilo odobravanje antisocijalnog ponašanja

	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Ukupno
Opravdavate li traženje državnih beneficija	1,80	1,808	1444
Opravdavate li varanje na porezu	2,01	2,196	1444
Opravdavate li uzimanje lakih droga	2,60	2,682	1444
Opravdavate li uzimanje mita	1,25	1,597	1444
Opravdavate li izbjegavanje plaćanje karata u javnom prijevozu	3,36	2,999	1444

Faktorskom analizom (analiza glavnih komponenti, izlučivanje komponenti sa svojstvenim vrijednostima većim od 1) utvrđeno je da je podrška različitim tipovima antisocijalnog ponašanja jednodimenzionalna, odnosno izlučen je jedan faktor koji je protumačio 48,05% varijance manifestnih varijabli. U sljedećoj tablici vidi se faktorsko otežanje pojedinih varijabli.

Tablica 2. Faktorska otežanja tvrdnji

Tvrdnja	Faktorsko otežanje
Opravdavate li traženje državnih beneficija	0,63
Opravdavate li varanje na porezu	0,79
Opravdavate li uzimanje lakih droga	0,59
Opravdavate li uzimanje mita	0,74
Opravdavate li izbjegavanje plaćanje karata u javnom prijevozu	0,71

Imajući u vidu jednodimenzionalnost skale, izračunan je prosječni rezultat na prethodnim tvrdnjama kao ukupna mjera odobravanja antisocijalnog ponašanja. Aritmetička sredina ovako dobivene skale iznosi 2,3 a standardna devijacija 1,6.

U skladu s prethodno navedenim razmatranjima o definiciji religije i religioznosti, religioznost je izmjerena na nekoliko načina. Važnost Boga mjerena je na skali od 1 (uopće nije važan) do 10 (izrazito je važan), pohađanje vjerskih obreda na skali od 1 (svaki dan ili skoro svaki dan) do 7 (nikada), a učestalost molitve izvan religijskih obreda od 1 (svakoga dana) do 7 (nikada).

Kao kontrolne varijable upotrijebljene su dob i stupanja obrazovanja koji je mjeran na skali od 0 (bez formalnog obrazovanja, nezavršena osnovna škola) do 7 (doktorat znanosti).

U radu su postavljene sljedeće hipoteze:

H1. Žene će biti religioznije od muškaraca

H2. Žene će biti manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja od muškaraca

H3. Religioznije osobe bit će manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja od manje religioznih osoba

H3.1. Učestalost pohađanja religijskih obreda bit će negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja

H3.2. Učestalost molitve bit će negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja

H3.3. Važnost Boga bit će negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja

H4. Rod će biti moderator odnosa između religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja, tako da će utjecaj religije biti jači kod muškaraca nego kod žena.

8.1. Rezultati istraživanja

Kako bi se testirale hipoteze koje su postavljene u ovome radu, sljedeći je korak bio provođenje niza hijerarhijskih regresijskih analiza. U svakoj od regresija, u prvom koraku (modelu) unesene su sve prediktorske varijable, a u drugome i interakcije između roda i religioznosti. Prva u nizu regresijskih analiza uključuje važnost Boga kao jednog od prediktora (tablica 3). Potom slijede regresije s pohađanjem obreda i učestalošću molitve kao prediktorima (tablice 4 i 5).

Tablica 3. Hijerarhijska regresijska analiza s odobravanjem antisocijalnog ponašanja kao kriterijskom varijablom. (verzija 1)

Varijabla	Model 1			Model 2		
	B	SE B	β	B	SE B	β
Rod	-0,14**	0,02	-0,04	-0,14**	0,02	-0,04
Dob	-0,02**	0,00	-0,22	-0,02**	0,00	-0,22
Stupanj obrazovanja	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00
Važnost Boga	-0,05**	0,00	-0,11	-0,05**	0,00	-0,11
Spol X Važnost Boga				0,00	0,01	0,00
R ²		0,07			0,07	
Prilagođeni R ²		0,07			0,07	
R ² - promjena		0,07			0,00	
F za promjene u R ²		394,05**			0,08	
Spol: Muški = 1, Ženski = 2.						
*p < .05, **p < .01						

Iz tablice 3, u kojoj su prikazani rezultati s važnošću Boga kao religijskim prediktorom, vidimo da ovi prediktori ukupno tumače oko 7% varijance antisocijalnog ponašanja. Iz tablice vidimo da su starije osobe i žene manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja, kao i osobe kojima je Bog važniji, a kod stupnja obrazovanja ne vidimo razliku. Ne postoji interakcija roda i važnosti Boga.

Tablica 4. Hijerarhijska regresijska analiza s odobravanjem antisocijalnog ponašanja kao kriterijskom varijablom (verzija 2)

Varijabla	Model 1			Model 2		
	B	SE B	β	B	SE B	β
Rod	-0,15**	0,02	-0,05	-0,15**	0,02	-0,05
Dob	-0,02**	0,00	-0,23	-0,02**	0,00	-0,23
Stupanj obrazovanja	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Pohađanje obreda	0,08**	0,01	0,10	0,08**	0,01	0,10
Spol X pohađanje obreda				-0,03**	0,01	-0,02
R ²		0,07			0,07	
Prilagođeni R ²		0,07			0,07	
R ² - promjena		0,07			0,00	
F za promjene u R ²		392,31**			6,05*	
Spol: Muški = 1, Ženski = 2.						
*p < .05, **p < .01						

Kada govorimo o pohađanju obreda (tablica 4) vidimo da su dob, rod i pohađanje obreda statistički značajni prediktori, ali i da postoji interakcija roda i pohađanja obreda. Učinak pohađanja obreda pozitivan je i kod muškaraca i kod žena, ali je pozitivniji kod muškaraca. Naime, razlika u odobravanju antisocijalnog ponašanja između muškaraca koji pohađaju obrede i onih koji to ne rade veća je nego između žena koje pohađaju obrede i onih koje ih ne pohađaju.

Kada govorimo o učestalosti molitve (tablica 5), vidimo da ne postoji interakcija spola i učestalosti molitve, odnosno da je učinak molitve jednak i kod muškaraca i kod žena. Rod, dob i učestalost molitve statistički su značajni prediktori, odnosno i u ovom slučaju starija dob, ženski spol i veća religioznost smanjuju odobravanje antisocijalnog ponašanja.

Tablica 5. Hijerarhijska regresijska analiza s odobravanjem antisocijalnog ponašanja kao kriterijskom varijablom (verzija 3)

Varijabla	Model 1			Model 2		
	B	SE B	β	B	SE B	β
Rod	-0,13**	0,02	-0,04	-0,13**	0,02	-0,04
Dob	-0,02**	0,00	-0,22	-0,02**	0,00	-0,22
Stupanj obrazovanja	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00
Učestalost molitve	0,06**	0,00	0,09	0,06**	0,00	0,09
Spol X učestalost molitve				-0,00	0,01	-0,00
R ²		0,07			0,07	
Prilagođeni R ²		0,07			0,07	
R ² - promjena		0,07			0,00	
F za promjene u R ²		378,64**			0,09	
Spol: Muški = 1, Ženski = 2.						
*p < .05, **p < .01						

9. Rasprava i zaključak

Cilj ovog diplomskog rada bio je ispitati odnos između rodni razlika u povezanosti religioznosti i odobravanju antisocijalnog ponašanja. Nakon jezgrovite analize spona između religioznosti i obilježja poput spola i antisocijalnog ponašanja može se izvesti nekoliko zaključaka. Kada govorimo o samoj religioznosti, možemo reći da je ona subjektivan element religijskog fenomena, subjektivan mehanizam stavova koji uključuje naročite oblike mišljenja, osjećaja, vjerovanja i tendencija reagiranja prema svetom i natprirodnom, no može se javiti i kao mehanizam unutarnjih trajnih dispozicija. Religioznost moramo sagledati i kroz tipologiju religioznosti koju nam donosi Glock u dvadesetom stoljeću. Ona sačinjava ideološku dimenziju koja uključuje prihvaćanje vjerskih istina i s njom se osoba samodefinira kao jače ili slabije religiozna; zatim intelektualnu dimenziju koja obuhvaća poznavanje sadržaja vjere, potom imamo ritualnu dimenziju koja uključuje prakticiranje vjere, čuvstvenu dimenziju koja uključuje sposobnost za religiozno doživljavanje i posljednju konsekvencijalnu dimenziju koja znači prihvaćanje zahtjeva religije do kraja. Nadalje, promatrane su rodne razlike u religioznosti koje nam donose zaključke da su žene religioznije nego muškarci. Mnogi istraživači zaključuju da se to događa zato što su još u djetinjstvu dječaci i djevojčice drugačije odgajani. Prema Haganu i suradnicima (1987), kroz odrastanje djevojčice i dječaci bit će drugačije nagrađivani za svoja ponašanja što kasnije rezultira i većom religioznošću. Ženama se najčešće pridaju osobine emocionalnosti, brige za druge, nesamostalnost i nesigurnost te ovisnost o drugima, dok muškarce prate drugačije osobine poput hrabrosti, racionalnosti, snage i samostalnosti. Usprkos razvoju emancipacijskih pokreta i razvoju ravnopravnosti između muškaraca i žena, utjecaj patrijarhata i dalje igra veliku ulogu. Ta se uloga smanjuje kroz obitelji gdje su dječaci i djevojčice jednako odgajana i vođeni kroz religioznost. Također, upotreba supstanci pozitivno je povezana s prakticiranjem vjere i religioznosti. Daje se naslutiti da religioznost može imati pozitivni učinak s obzirom na razvoj problema sa supstancama. Povezanost s nekom vjerskom zajednicom može dovesti do prihvaćanja njezinih moralnih vrijednosti koje štite od upuštanja u antisocijalna ponašanja. Glavni dio rada zauzimala je analiza povezanosti antisocijalnog ponašanja i religioznosti, a antisocijalno ponašanje definiramo kao ponašanje kojim se krše norme neke društvene zajednice. Primjerice, Hirschi i Stark (1969) nisu ustanovili negativni odnos između mjera religioznosti i maloljetničke delinkvencije. Od tog trenutka, znanstvenici istražuju sve više odnos između religioznosti, duhovnosti i devijantnog tj. kriminalnog ponašanja. Prethodna istraživanja došla su do zaključka da religioznost dovodi do sprječavanja antisocijalnog ponašanja.

U radu su postavljene sljedeće hipoteze: žene će biti religioznije od muškaraca, žene će biti manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja od muškaraca, religioznije osobe bit će manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja od manje religioznih osoba, učestalost pohađanja religijskih obreda bit će negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, učestalost molitve bit će negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, važnost Boga bit će negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, rod će biti moderator odnosa između religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja, tako da će utjecaj religije biti jači kod muškaraca nego kod žena.

Hipoteza o većoj religioznosti žena potvrđena je. Više je faktora zašto su žene sklonije biti religioznije nego muškarci. Sâm odgoj navodi djevojčice, a kasnije žene da je njihova zadaća nositi osobine: mirno i plaho, briga za druge i podređenost s čime kao kućanskom obavezom dolazi i religioznost. Pojedina provedena istraživanja upućuju na postojeće razlike u religioznosti između muškaraca i žena i to s podacima da su žene religioznije, druga pak dokazuje da se te različitosti katkad gube ili da znanstvenici ne mogu govoriti o izrazitoj »feminizaciji« vjerskih obreda. Vjerojatnije je da će se muškarci upustiti u visokorizično ponašanje više nego žene. Hipoteza da će žene biti manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja od muškaraca također je potvrđena. Kao što je u radu već više puta navedeno, žene i starije osobe ne odobravaju antisocijalno ponašanje u tolikoj mjeri koliko muškarci. Također muškarci su skloniji odobravanju antisocijalnog ponašanja i upuštanju u njega. I sljedeća hipoteza, koja govori o tome da će religioznije osobe biti manje sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja od manje religioznih osoba također je potvrđena. Naime, neovisno o spolu, religiozne osobe manje su sklone odobravanju antisocijalnog ponašanja. Vjera uključuje prihvaćanje određenog skupa vrijednosti pomoću kojih pojedinci razvijaju vlastitu duhovnost. Drugačije rečeno, religija je ta koja ne odobrava antisocijalna ponašanja te stoga ni njezini pripadnici neće biti skloni njegovom odobravanju. I četvrta hipoteza, koja navodi da je učestalost pohađanja religijskih obreda negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, također je potvrđena. Nadalje, promatrajući interakciju između roda i pohađanja obreda može se zaključiti kako je postoji pozitivan učinak i kod muškaraca i kod žena, no on je snažniji kod muškaraca. Razlika u odobravanju antisocijalnog ponašanja između muškaraca koji pohađaju obrede i onih koji to ne rade veća je nego između žena koje pohađaju obrede i onih koje ih ne pohađaju.

Potvrđena je i hipoteza da će učestalost molitve biti negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, no učinak molitve jednak je i kod žena i kod muškaraca. Drugim

riječima, učestalost molitve smanjit će odobravanje antisocijalnog ponašanja podjednako i kod muškaraca i kod žena. Hipoteza broj šest također je potvrđena jer je osobna važnost Boga također negativno povezana s odobravanjem antisocijalnog ponašanja, no isto tako podjednako i kod muškaraca i kod žena. Vjerske organizacije pružaju zajedničke vizije društvenih normi, osjećaja zajedništva i vrijednosti, samim time pojedincima koji prakticiraju vjeru Bog je važan, pa time dolazi do neodobravanja antisocijalnog ponašanja. U skladu s navedenim, hipoteza o moderatorskom učinku roda na odnos između religioznosti i odobravanja antisocijalnog ponašanja tek je djelomično potvrđena. Naime, interakcija je potvrđena samo kada je u pitanju pohađanje vjerskih obreda.

Kada su u pitanju ograničenja istraživanja i samih zaključaka, prije svega treba reći da je ovo istraživanje korelacijske naravi te samim time nije moguće potvrditi kauzalni odnos između proučavanih varijabli. Nadalje, odobravanje antisocijalnog ponašanja operacionalizirano je na relativno uzak način, u skladu s time kako je navedeni konstrukt operacionaliziran u Europskom istraživanju vrednota.

10. Literatura

1. Allen, T. M., & Lo, C. C. (2010). Religiosity, spirituality, and substance abuse. *Journal of Drug Issues*, 40(2), 433–459.
2. Allport, G. i Ross, J. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443.
3. Anić, R. J. (2008). Spolne razlike u religioznosti pod vidom obrazovanja. *Bogoslovska smotra*, 78(4), 873–903.
4. Antonaccio, O., & Tittle, C. R. (2008). Morality, self-control, and crime. *Criminology*, 46(2), 479–510.
5. Atran, S., & Henrich, J. (2010). The evolution of religion: How cognitive by-products, adaptive learning heuristics, ritual displays, and group competition generate deep commitments to prosocial religions. *Biological Theory*, 5(1), 18–30.
6. Bahr, S. J., Maughan, S. L., Marcos, A. C., & Li, B. (1998). Family, religiosity, and the risk of adolescent drug use. *Journal of Marriage and the Family*, 979–992.
7. Baranović, B. (2000) *Slika žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: IDIZ.
8. Bartkowski, J. P., Pearce, L., Alwin, D., Felson, J., Regnerus, M., King, V., ... & Ebaugh, H. (2010). *Religion, families, and health: Population-based research in the United States*. Rutgers University Press.
9. Berger, P. L. (1974). Some second thoughts on substantive versus functional definitions of religion. *Journal for the scientific study of religion*, 125–133.
10. Berger, Peter L. (1969). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City, New York: Doubleday&Company, Inc.
11. Brauer, J.R., Antonaccio, O. i Tittle, C. (2013). Does Religion Suppress, Socialize, Soothe, or Support? Exploring Religiosity's Influence on Crime. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(4), 753–774.
12. Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of social issues*, 55(3), 429–444.
13. Brlas, S. (2014). *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja: Pomaže li religioznost mentalnom zdravlju mladih*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičkopodravske županije.
14. Buljan, Z. (2017). *Odnos religioznosti, samokontrole i agresivnosti* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences).

15. Caqueo-Urizar, A., Peroza, E., Escobar-Soler, C., Flores, J., Urzúa, A., Irrarázaval, M., ... & Zegarra, G. (2022). Religion Involvement and Substance Use Problems in Schoolchildren in Northern Chile. *Religions*, 13(5), 442.
16. Chambers, H. (2015). Spirituality and Quaker approaches to substance use and addiction. *Religions*, 6(2), 385–403.
17. Collett, J. L., & Lizardo, O. (2009). A power-control theory of gender and religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(2), 213–231.
18. Connors, C. K. (1963). Birth order and needs for affiliation. *Journal of Personality*.
19. Črpić, G., & Jukić, J. (1998). Alternativna religioznost. *Bogoslovska smotra*, 68(4), 589–617.
20. Ćorić, Š.Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap
21. Ćorić, Š.Š. (2002). Religioznost i suočavanje s nevoljama (coping). *Obnovljeni Život*, 57(2), 221–238.
22. Družić Ljubotina, O., & Ljubotina, D. (2007). Percepcija socijalne nepravde, struktura vrijednosti, posljedice rata i religioznost kao prediktori devijantnih ponašanja mladih. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 15(1), 13–26.
23. Dufner, M., Arslan, R. C., Hagemeyer, B., Schönbrodt, F. D., & Denissen, J. J. (2015). Affective contingencies in the affiliative domain: Physiological assessment, associations with the affiliation motive, and prediction of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(4), 662.
24. Durkheim, E. (1912). *Les formes élémentaires de la vie religieuse [The elementary forms of religious life]*. Paris, France: Alcan.
25. Epley, N., Akalis, S., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2008). Creating social connection through inferential reproduction: Loneliness and perceived agency in gadgets, gods, and greyhounds. *Psychological science*, 19(2), 114–120.
26. EVS (2022). *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017)*. GESIS, Cologne. ZA7500 Data file Version 5.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13897>.
27. Fondren, K. M., Bartkowski, J. P., Xu, X., & Levin, M. L. (2018). Are Religious Teens Nice Kids? Faith and Congeniality among American Adolescents. *Religions*, 9(11), 328.
28. Gable, S. L., & Berkman, E. T. (2008). Making connections and avoiding loneliness: Approach and avoidance social motives and goals. In A. J. Elliot (Ed.), *Handbook of approach and avoidance motivation* (pp. 203–216). New York, NY: Psychology Press.

29. Gottfredson, Michael R. and Travis Hirschi. 1990. *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
30. Hadaway, C.K., Elifson, K.,W. i Petersen, D.M. (1984.) Religious involvement and drug use among urban adolescents. *Journal for Scientific Study of Religion*, 23 (2), 109–128.
31. Hill, C. A. (2009). Affiliation motivation. *Handbook of individual differences in social behavior*, 410425.
32. Hirschi, T., & Stark, R. (1969). Hellfire and delinquency. *Social Problems*, 17(2), 202–213.
33. Inglehart, R., & Norris, P. (2007). *Sveto i svjetovno. Religija i politika u svijetu*. Zagreb, Politička kultura.
34. Jasso, Guillermina. 1988. Principles of theoretical analysis. *Sociological Theory* 6(1):1–20.
35. Johnson, B. R. (2021). How religion contributes to the common good, positive criminology, and justice reform. *Religions*, 12(6), 402.
36. Kanazawa, Satoshi. 1998. In defense of unrealistic assumptions. *Sociological Theory* 16(2):193–204. ———. 2001. De gustibus est disputandum. *Social Forces* 79(3):1131–62.
37. Koenig H.G. (2008). *Religious Practices and Health: Overview*. Presented to Subcommittee on Research and Science Education of the U.S. House of representatives, Dostupno na: <http://site.heritage.org/cresearch/features/religion/docs/KoenigHeritage-Paper.pdf>.
38. Laird, R. D., Marks, L. D., & Marrero, M. D. (2011). Religiosity, self-control, and antisocial behavior: Religiosity as a promotive and protective factor. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 32(2), 78–85.
39. Levin, J. S., & Schiller, P. L. (1987). Is there a religious factor in health?. *Journal of religion and health*, 26(1), 9-36.
40. Lopes, O., & Costa, J. (2018). Drugs and Religion: Contributions to the Debate on the Science–Religion Interface. *Religions*, 9(4), 136.
41. Marasović, Š. (2008). *Muškarac i Crkva u Hrvatskoj. Muško i žensko stvori ih. Žene i muškarci u življenju i u službi Božjeg poslanja / Čovo, Ante ; Mihalj, Dijana (ur.)*. Split: Franjevački institut za kulturu mira
42. Maroević Kulaga, J. (2012). Rodna osjetljivost u katoličkom dječjem mjesečniku Mali koncil. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 58(28), 83–106.
43. Mason, M.J.; Schmidt, C.; Mennis, J. Dimensions of Religiosity and Access to Religious Social Capital: Correlates with Substance Use among Urban Adolescents. *J. Prim. Prev.* 2012, 33, 229–237.
44. McClelland, D. C. (1987). *Human motivation*. New York, NY: Cambridge University Press.

45. Miller, Alan and John Hoffmann. (1995). Risk and religion: An explanation of gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion* 34(1):63–75.
46. Miller, J., Simpson, J., & Gillis, A. R. (1987). Class in the household: A power-control theory of gender and delinquency. *American Journal of Sociology*, 92(4), 788–816
47. Miller, W. R., Forcehimes, A., O'Leary, M. J., & LaNoe, M. D. (2008). Spiritual direction in addiction treatment: Two clinical trials. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 35(4), 434–442.
48. Neymotin, F. i Downing-Matibag, T.M. (2011). Religiosity and Adolescents' Involvement with Both Drugs and Sex. *Journal of Religion and Health*, 52, 550–569.
49. Páez, D., Rimé, B., Basabe, N., Wlodarczyk, A., & Zumeta, L. (2015). Psychosocial effects of perceived emotional synchrony in collective gatherings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(5), 711–729
50. Pavić, Ž. (2016a). Medijalizacija religije u kontekstu religijske transformacije. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 14(2), 283–297.
51. Pavić, Ž. (2021). The impact of civic and religious social capital on the antisocial attitudes of the youth: a multi-level cross-national study. *Societies*, 11(3), 110.
52. Pavić, Ž., & Sić, D. (2016). Religija u globaliziranom svijetu: povratak religije, jedna ili višestruke sekularnosti?. U: *Sociokulturno nasljeđe i gospodarski razvoj*, Antun Šundalić, Krunoslav Zmaić, Tihana Sudarić i Željko Pavić (ur.), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Poljoprivredni fakultet, Odjel za kulturologiju i Ekonomski fakultet, 89–102.
53. Pavić, Željko (2016b). *Postmoderno društvo i nevidljiva religioznost*. Osijek: Odjel za kulturologiju sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Matica Hrvatska – Ogranak u Osijeku.
54. Popović-Čitić, B. i Žunić-Pavlović, V. (2005), *Prevenција prestupništva dece i omladine*, Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Pedagoško društvo Srbije.
55. Ramzy, M. I., Irfan, P. M. M., & Hussin, Z. (2021). Religiosity as a Mechanism to Control Delinquent Behaviour of School Students. *Religions*, 12(10), 823.
56. Roof, Wade Clark (2003). *Religion and Spirituality: Toward an Integrated*
57. Saroglou, V., & Cohen, A. B. (2013). Cultural and cross-cultural psychology of religion. In R. F. Paloutzian, & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 330–353) (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.

58. Shepperd, J. A., Miller, W. A., & Smith, C. T. (2015). Religiousness and aggression in adolescents: The mediating roles of self-control and compassion. *Aggressive behavior*, 41(6), 608–621.
59. Sinovčić, P., Milavić, B. i Trut, V. (2016). Odnos religioznosti, stavova o nacionalizmu i o rodnim ulogama s postmaterijalističkim vrijednostima splitskih srednjoškolaca. *Revija za sociologiju*, 46 (1), 5–31.
60. Smith, C. (2003). Theorizing religious effects among American adolescents. *Journal for the scientific study of religion*, 42(1), 17–30.
61. Smith, C., Denton, M., Faris, R., & Regnerus, M. (2002). Mapping American adolescent religious participation. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 41(4), pp. 597–612.
62. Sørensen, T., Lien, L., Landheim, A., & Danbolt, L. J. (2015). Meaning-making, religiousness and spirituality in religiously founded substance misuse services—A qualitative study of staff and patients' experiences. *Religions*, 6(1), 92–106.
63. Stark, R. (2002). Physiology and Faith: Addressing the 'Universal' Gender Difference in Religious Commitment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(3), 492–507.
64. Stark, Rodney and Roger Finke. 2000. *Acts of faith: Explaining the human side of religion*. Berkeley, CA: University of California Press.
65. Storch, E.A., Storch, J.B, Kovacs, A.H., Okun, A. i Welsh, E. (2003). Intrinsic Religiosity and Substance Use in Intercollegiate Athletes. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 25(2), 248–252.
66. Sumter, M. T. (1999). *Religiousness and post-release community adjustment*. The Florida State University.
67. Sumter, M., Wood, F., Whitaker, I., & Berger-Hill, D. (2018). Religion and crime studies: Assessing what has been learned. *Religions*, 9(6), 193.
68. Šincek, D. (2007). Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(1), 119–141.
69. United Nations Office on Drugs and Crime. 2017. *World Drug Report 2017. Global Overview of Drug Demand and Supply: Latest Trends, Crosscutting Issues*. Viena: United Nations Publication. Available online: http://www.unodc.org/wdr2017/field/Booklet_2_HEALTH.pdf (pristupljeno 14. lipnja 2022.).
70. Unlu, A., & Sahin, I. (2016). Religiosity and youth substance use in a Muslim context. *Journal of ethnicity in substance abuse*, 15(3), 287–309.
71. Van Cappellen, P., Fredrickson, B. L., Saroglou, V., & Corneille, O. (2017). Religiosity and the motivation for social affiliation. *Personality and individual differences*, 113, 24–31.

72. Vejo, E., Adilović, M., & Durmić, A. (2016). Religioznost i rizična ponašanja adolescenata u urbanim sredinama FBiH. Centar za dijalog-Vesatijja.
73. Walker, E. L., & Heyns, R. W. (1962). *An anatomy for conformity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
74. Wallace Jr, J. M., & Forman, T. A. (1998). Religion's role in promoting health and reducing risk among American youth. *Health Education & Behavior*, 25(6), 721–741.
75. Walter, T., & Davie, G. (1998). The religiosity of women in the modern West. *British Journal of Sociology*, 640-660.
76. Weinberger, J., Cotler, T., & Fishman, D. (2010). The duality of affiliative motivation. In O. C. Schultheiss, & J. C. Brunstein (Eds.), *Implicit motives* (pp. 71–88). New York, NY: Oxford University Press.
77. Zrinščak, S. (2008). Što je religija i čemu religija: sociološki pristup. *Bogoslovska smotra*, 78(1), 25–37.
78. Zrinščak, S., Črpić, G., & Kušar, S. (2000). Vjerovanje i religioznost. *Bogoslovska smotra*, 70(2), 233–255.